

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Siim Antso

ETNODIALEKTOLOOGILINE UURIMUS EESTI MURDEALADEST

Magistritöö

Juhendajad professor Karl Pajusalu ja vanemteadur Kadri Koreinik

TARTU 2015

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Etnodialektoloogia mõiste	6
1.1 Kujutluskaartide meetod	7
1.2 GIS ja etnodialektoloogia	10
2. Keelevälised tegurid varasemates murdeliigendustes	12
3. 2011. aasta rahvaloenduse murdeküsimuse analüüs	18
3.1 Murded	19
3.2 Murrakud ja muud kohalikud keelekujud	23
4. Etnodialektoloogiline murdealade analüüs	30
4.1 Kuressaare vastused	30
4.2 Jõhvi vastused	34
4.3 Pärnu-Jaagupi vastused	38
4.4 Tartu vastused	42
4.5 Võru vastused	45
4.6 Piirkondade võrdlus.....	49
5. Etnodialektoloogiline peamurdepiiride analüüs	53
Kokkuvõte	60
Perception of local Estonian dialects. Summary	68
Lisa 1. Küsitlusankeet	71

Sissejuhatus

Sellel magistritööl on kolm suuremat eesmärki. Esiteks kirjeldan keeleväliste tegurite rolli varasemates Eesti murdeliigendustes. Murdeliigenduse koostamisel on mitmed keeleteadlased erinevatel ajajärkudel keskendunud eeskätt morfoloogilistele ja foneetilistele omapäradele. Siiski leiab nendegi töödes mõnel juhul rohkem, teisel juhul vähem keeleväliste tegurite mõju murdepiiride üldistamisel. Teine eesmärk on analüüsida ja kujutada kaardil 2011. aasta rahvaloenduse murdeküsimuse tulemusi. Murdeoskuse enesemääratluse põhjal saab koostada keelevälistest teguritest lähtuva kaasaegse Eesti murrete liigenduse, mis on koos keeleteaduslike murdekaartidega magistritöö uurimusliku osa väärtuslik võrdlusmaterjal. Kolmandaks analüüsin õpilaste murdetaju ning koostan nende põhjal etnodialektoloogilised murdekaardid.

Magistritöö esimene peatükk on etnodialektoloogia mõistest ja teooriast, lähtudes Dennis R. Prestoni meetodist. Etnodialektoloogia püüab katseliste meetoditega uurida inimeste murdetaju ning hinnanguid keelevarieerumise kohta. Katselisi meetodeid on selleks mitmeid, kuid selles magistritöös keskendun kujutluskaartide (*mental maps*) meetodile, mida kasutas tänapäeva üks tuntumaid etnodialektoloogia uurijaid Dennis R. Preston. Kujutluskaardid on kultuurigeograafiast pärit meetod, kus katseisikul lastakse joonistada kaart mingist piirkonnast ühe või mitme valdkonna piires (näiteks murdekaart, nagu selles magistritöös). Selle katse eesmärk on saada aimu nendest põhimõtetest, mille abil inimene igapäevaelus orienteerub. Eraldi alapeatükis kirjeldan eelnevate uurimuste põhjal mitmesuguseid kujutluskaarte mõjutavaid tegureid. Teises alapeatükis kirjeldan aga GIS-tarkvara ja kuidas selle abil koostada murrete kujutluskaarte. See andmetöötlusviisi on pärit C. Montgomerylt ja P. Stoecklelt (2013) ning võimaldab murdekaartide digitaalset ja täpset analüüsi.

Teises peatükis esitan ülevaate sellest, milliste keeleväliste teguritega on ajalooliste või keeleteaduslike tekstide autorid murrete liigendamisel arvestanud. Alustan

Wanradti-Koelli katekismusega ja lõpetan uuemate sotsiolingvistiliste uurimustega. Eesmärk on uurida, kuidas need autorid on murdeid piiritlenud kas halduspiiride, looduslike tõketega või lihtsalt muljete ja hinnangute põhjal. See peatükk ei hõlma sugugi mitte kõiki murdeid, vaid fookuses on need piirkonnad, mida on keeleväliste tegurite abil varasemates murdeliigendustes piiritletud.

Kolmas peatükk käsitleb 2011. aasta rahvaloenduse murdeküsimuse tulemusi etnodialektoloogilisest aspektist. Esiteks kirjeldan rahvaloenduse meetodit ning sellega seotud probleeme. Seejärel analüüsin küsitluste tulemuste põhjal iga valla murdeoskust (kui suur osakaal inimesi märkis murdeoskust ning kui suur hulk märkis traditsioonilise kohamurde oskust) ning kujutan need tulemused kaartidel. Eraldi alapeatükis uurin vabavastuste põhjal, mis murrakuid märgiti ja mida mitte. Kuna vabavastuses võis inimene märkida mida tahes, siis võimaldab andmestik analüüsida, mida üldse murdeks peetakse. Rahvaloenduse tulemused annavad väärtusliku pildi murdelise enesemääratluse kohta, mida saan hiljem kõrvutada magistritöö andmestikuga.

Neljas ja viies peatükk on magistritöö eksperimentaalsed analüüsiosad. Andmestikku selle jaoks kogusin katseliselt: palusin viie erineva piirkonna õpilastel kihelkonnapiiride ja seitsme linnaga kaardile (vt lisa 1) märkida esiteks kõik murded, mida nad teavad, ja ka peamurdepiir. Katseisikud olid Kuressaare, Jõhvi, Pärnu-Jaagupi, Tartu Jaan Poska ja Võru Kreutzwaldi gümnaasiumi 10. ja 11. klassi õpilased. Magistritöö on jätk bakalaureusetööle (Antso 2012), kus olen Pärnu-Jaagupi, Tartu ja Võru õpilaste vastuseid juba analüüsinud. Magistritöö on aga eraldiseisev ja uus uuring, kuna GIS-tarkvara võimaldab kujutluskaarte põhjalikumalt analüüsida ja teha statistiliselt kaalukamaid järeldusi. Seega kui bakalaureusetöös analüüsisin vaid Lääne- ja Lõuna-Eesti õpilaste kujutluskaartide erinevust, siis magistritöös kõrvutan nendega veel ka Kirde-Eesti ja Saaremaa õpilaste vastuseid. Nende kahe uue piirkonna valimisel olid erinevad põhjused. Kuressaare valisin oletatava tugeva kohaidentiteedi pärast, mida näitas ka juba bakalaureusetöö, kus saarte murre oli iga piirkonna vastustes üks enim märgitud. Seda enam, et saarte murdeala ühtis vastustes valdavalt ainult Saaremaaga. Sestap oli vajalik uurida, kuidas ühtib või erineb saarlaste ja mandrieestlaste arusaam saartemurdelisusest Saaremaal ning millised teised murded on Kuressaare õpilastele mentaalselt relevant. Jõhvi valimist katsepiirkonnaks innustasid 2011. aasta

rahvaloenduse tulemused, mida käsitlen täpsemalt teises peatükis. Lisaks sellele oli eesmärk koguda andmeid ka kaugematelt Eesti äärealadelt.

Õpilaste murdetaju uurimuse hüpotees on sama, mis bakalaureusetöös: mida kaugemal mingist murdealast inimene elab, seda vähem ta sellest teab. Kuigi bakalaureusetöö juba mõneti näitas, et kauguse ja teadmise seos pole absoluutne, võib siiski uute andmekogude ja -töötlusvahendite abil seda põhjalikumalt ja mitmekülgsemalt uurida. Magistritööl on ka deskriptiivne väärtus: põhjalikku etnodialektoloogilist uurimust pole veel Eesti murrete kujutluskartide kohta tehtud, kuigi vajadust tavakõnelejate murdeteadmiste ja -hoiakute järele on märkinud juba Andrus Saareste. Kujutluskaardid ei ole olemuslikult õigemad ega vääremad kui keeleteaduslikud murdeliigendused: need kaks peaksid üksteist täiendama, avades murdegeograafiat veidi erineva nurga alt.

Neljanda peatüki olen jaganud piirkondade kaupa alapeatükkideks. Iga piirkonna puhul olen arvutanud traditsioonilise kohamurrete märkimise keskmise koos standardhälbega ning esitanud küsitluse vastused sagedustabelitena. Seejuures võrdlesin iga piirkonna enesemääratlust rahvaloenduse tulemustega. Enim nimetatud (vähemalt 15% kõigist vastanutest) murretest koostas murrete üldistatud kujutluskaardid, millelt on näha murdeala suuruse muutumist protsentuaalselt. Selgemaks kujutamiseks koostas kaardid, kus on märgitud nende murdealade ulatus 50protsendilise üksmeele korral. Lisaks põhjendand andmestiku põhjal nende murdealade paigutust. Viimase põhjal kõrvutasin nende murdealade asetsemist keeleteadusliku murdeliigendusega (vt Pajusalu jt 2009). Viimases alapeatükis analüüsin kõikide piirkondade keskmiseid, standardhälbeid ja enim nimetatud murdealasid kõrvuti, et hüpoteesi kinnitada või ümber lükata.

Viiendas peatükis analüüsin peamurdepiiri märkimist. Iga piirkonna kohta esitan kaardi, mis märgib kõige tihedamat peamurdepiiride koondumist. Piirkondade vaheliseks analüüsiks arvutasin aga iga koha peamurdepiiride keskmise ning kauguse keeleteaduslikust peamurdepiirist. Hüpoteesi kontrollimiseks võrdlen nii nende keskmiste piiride kaugust keeleteaduslikust peamurdepiirist kui ka keskmiste piiride suunda. Nende tulemuste põhjal esitan võimalikke tulemusi, mis võivad sellist peamurdepiiride märkimist ja koondumist põhjustada.

1. Etnodialektoloogia mõiste

Etnodialektoloogia või ka tajudialektoloogia (*perceptual dialectology*) analüüsib tavakõnelejate murdehinnanguid ja -taju ning ka üldisemalt suhtumist keele geograafilisse varieerumisse (Preston 1999: xxv). Etnodialektoloogia on osa makrolingvistikast, uurides keelt koos kultuuriliste, käitumuslike ja ühiskondlike teguritega. Etnodialektoloogia kaasaja üks nimekamaid uurijaid Dennis R. Preston lähtus nii traditsioonilisest dialektoloogiast kui ka sotsiolingvistikast ning liitis oma meetodisse kultuurigeograafide kontseptsiooni kujutluskaartidest (*mental maps*) (Preston 1989: 14–21). Prestoni meetodi kõige viljakam ja uudsem osa ongi lasta inimestel märkida kaardile kõik neile tuntud murdealad (Preston 1999: xxxiv).

See, mida tavakõneleja peab murdeks ja mida mitte näitab eristust standardse ning mitte-standardse keelekuju vahel: mõlemaga on seotud hinnangud, väärtused ja stereotüübid. Inimese murdetaju ja -hinnangud mõjutavad nii keelelised kui ka keelevälised tegurid. Üheks esimeseks teguriks loetakse uurimustes enamasti kauguse ja teadmise pöördvõrdelist seost: mida kaugemal inimene mingist murdealast elab ja mida vähem kokkupuuteid tal sellega on, seda vähem teadmisi tal sellest olema peaks (Preston 1999: xxxv). Sarnaselt sotsiolingvistikaga on etnodialektoloogias prestiižil oluline koht. Etnodialektoloogilistes uurimustes on leitud, et väga suure prestiižiga keelekuju levikut iseloomustab n-ö kiirgusefekt (*radiation effect*): tavakõnelejad peavad prominentseid murdealasid suuremateks kui need isoglosside poolest tegelikult on (Fought 2002: 115). Sel moel võib prominentse murdeala nimi levida kaugemale ja katta ka teisi murdeid, iseäranis kui need on sellega keeleliselt sarnased.

Normikeelt (näiteks riigi- või ühiskeelt) peavad kõnelejad enamasti korrektseks ning neil üldjuhul pole keelelist ebakindlust (st nad ei tunne end suhtluses teise normikeelt kõneleva inimesega alaväärsena). Normikeelest erinevate keelekujude kõnelejad võivad aga tunda end alaväärsena, kui nad vestlevad normikeelt kõneleva inimesega. Normikeele kõnelejad toonitavad eeskätt oma keele korrektsust, normikeelest erinevate keelekujude kõnelejad aga pigem oma keele meeldivust (nt sõbralikkust, viisakust

vastukaaluks normikeele kõrkusele ja külmusele). (Niedzielski, Preston. 2000: 44; Preston 1999: xxxiv)

Oluline koht on ka mitmetel piirkondlikel või keelelistel stereotüüpidel: inimene ei pruugi olla mingi murdekeelega tuttav ega kokku puutunud, vaid võib tunda seda just stereotüübi või karikatuuri järgi. Neidki karikatuure on uurimustes hulganisti märgitud (nt *hillbillies* USA lõunaosariikide kohta) (Niedzielski, Preston 2000: 57).

1.1 Kujutluskaartide meetod

Dennis R. Prestoni murrete kujutluskaardi katses palutakse inimesel kontuurkaardile märkida murdealad, mida nad teavad. Geograafiast pärit teooria järgi on kujutluskaart inimese arusaam, kuidas teda ümbritsevas ruumis orienteeruda (DHG). Kujutluskaardil on objektid muuhulgas seotud inimese varasematest kogemustest tulenevate arvamuste ja hinnangutega. Neist teadmistest lähtuvalt ei ole objektide mõõtmed ja suunad kognitiivsel kaardil samad, mis kartograafilistel kaartidel. Kujutluskaarti iseloomustab näiteks lünklikkus: esindatud on ainult märgilised objektid, millest inimene ruumis orienteerumisel juhindub. Niisamuti võrreldes kaht sama kaugel asuvat paika, tunduvad inimestele keskuses või selle läheduses asuvad alad lähemal. (Downs, Stea 1973: 17–18) Downsi ja Stea sõnul kasutavad inimesed hulganisti n-ö konventsionaalseid ruumilisi sümboleid, millest nad kas või ainult kuulu järgi on teadlikud. Niisamuti võib inimese kognitiivses ruumitajus roll olla üldistamisel: kas ühe slummi nägemisest piisab, et üks rühm inimesi hakkaks seda üldistust kõikidele slummidele laiendama? (Downs, Stea 1973: 20)

Ruumiinformatsiooni võib jagada kaheks: otsene ja vahendatud. Otsest informatsiooni saab inimene ise mingis kohas olles oma meelte abil; kaudset infot aga mingisuguse teise meediumi vahendusel (kaardid, ajalehed, televisioon, vestlused teiste inimestega jne) samuti oma meelde abil. Kuigi viimane kätkeb juba valimit terviklikust ruumiinfost, ei erine Downsi ja Stea sõnul otsese ja vahendatud informatsiooni omandamine ja töötlemine. Kognitiivselt erinevad on hoopis mitmesugused seosed ja

assotsiatsioonid, mida mingi paik esile kutsub ning mis on ruumiga nõrgemini seotud. (Downs, Stea 1973: 23–24)

Mõistagi mõjutab kõik see, mida inimene otseselt või vahendatult kogeb, tema kujutluskaarti: mis objektid seal on, kui detailne on see kaart jne. Kuid on leitud (Murray, Spencer 1979 ja Bell, Iong 2011), et ka inimese joonistusoskus mõjutab tema kujutluskaardi detailsust. Seega on võimalik, et mõne inimese kognitiivne kaart jääb puudulikuks, kuna ta lihtsalt ei suuda seda piisavalt täpselt paberile kanda, kuigi mentaalselt võib see olla sama detailne kui parema joonistusoskusega inimesel. Mõlemas viidatud uurimuses joonistusoskuse mõju kohta kujutluskaartide koostamisel kasutasid autorid vabakäejoonistuse katset: inimestel paluti tühjale paberilehele joonistada mingi piirkonna kaart. Murray ja Spenceri sõnul mõjutab joonistusoskus inimeste kujutluskaartide erinevust ainult 10–25% ulatuses (Murray, Spencer 1979: 391). Prestoni katse puhul ei tohiks joonistusoskus probleemiks olla, sest inimesel palutakse lihtsalt märkida (nt ringitada), mistap peaks piisama kõige algelisemast joonistusoskusest.

Prestoni katsega võivad kaasneda aga jällegi teised probleemid. Oluline Prestoni katse juures on ka aluskaardi valik, kuna vahetu informatsioon, mis inimesel katse ajal silme ees on, mõjutab tema otsuseid. Esimestest katsetest saadud tagasiside põhjal tõdeb Preston kaht vastandlikku probleemi. Kui kaardil on mis tahes riigisisised administratiivpiirid, seostab osa inimesi neid ka murdepiiridega. Ainult riigipiiriga kaart võib jätta teised aga nõutuks ning nad ei täidagi kaarti. Alternatiiviks pakub Preston linnade, jõgede või mägedega kaarti. (Preston 1989: 25) Erinevate aluskaartide võimalikku mõju inimene kujutluskaardile on uurinud Lameli, Purschke ja Kehrein (2008). Reljeefkaart tekitas inimestes pigem segadust ning ei aidanud kohalike keelekujude lokaliseerimisele kaasa. Jõgede kaart on võrreldav tühja, riigipiiriga kaartiga. Seega jõed ei pruugi kuigipalju mõjutada keelekujude lokaliseerimist ega teiste, keeleväliste tegurite aktiveerimist. Riigisisised halduspiirid mõjutavad oluliselt inimese kujutluskaarti ning rõhutavad keelekõsimuse poliitilist mõõdet ja regionaalseid prototüüpe. Suuremad linnad kaardil märgitakse kohaliku keelekuju prototüüpideks. Suurem hulk väiksemaid linnu aga prototüüpeid keelealasid ei moodusta. Teises hiljutises uurimuses on leitud, et inimeste kujutluskaardid on vägagi sarnased,

olenemata sellest, kas neil on linnade kaart aluskaardiks või mitte. (Braber 2015: 19–20) Lameli, Purschke ja Kehreini sõnul annab tühi, ainult riigipiiriga kaart küll kõige spontaansemad, mõjutusteta vastused, kuid suur hulk väiksemaid linnu aitavad inimesel keelekujusid täpsemini lokaliseerida. (Lameli jt 2008) Riigisiseste halduspiiridega kaartide kasutamise õigustuseks võib tuua sedagi, et see annab võimaluse uurida, kas inimene seostab murdepiire administratiivpiiridega või mitte.

Murdetajupiiride üldistamiseks hindas Preston üksikute piiride koondumist kimpudesse: mida rohkem üksikuid piire ühte kohta kokku langes, seda tugevam murdepiir seal oli. Meetodi poolest on see sama mis isoglosside põhjal murdealade piiritlemine (Preston isegi nimetab neid tajuisoglossideks). (Preston 1989: 26–27) Katsetulemused annavad informatsiooni murrete paiknemise ja ka hinnangute kohta. Hinnangud väljenduvad kahel tasandil. Esiteks selles, et mingit piirkondlikku keelekuju normi- või oma keelest piisavalt erinevaks, et seda murdeks nimetada. Teiseks ilmneb, kuidas märgitud piirkonna keelt on nimetatud või kommenteeritud. Võimalusi nimetamiseks on mõistagi mitmeid: nii neutraalseid (ilmakaared, kohanimed, administratiivalad, keeleteaduslikud terminid) kui ka hinnangulisi, mis rõhutavad kultuurilis-lingvistilisi ja regionaalseid stereotüüpe.

Arvatavasti võib mõne inimese jaoks mõne murde märkimine tähendada teadmist erinevusest, mitte ilmtingimata keeleteadmisi. Üks võimalus selle uurimiseks on nn murrete tuvastamise katse, milles inimesel palutakse kaardile märkida, kust üks või teine murdekõne katkend pärit võiks olla. Ladegaardi hinnangul võimaldab see eristada, milliseid murdeid inimese kognitiivselt eristab. Ühtlasi on selle katse tulemustel sama alus ning vastused paremini võrreldavad. (Ladegaard 2006: 177) Eespool viidatud Braberi (2015: 18) uurimuses viis autor 17–18aastaste õpilaste seas läbi katse, kus ta palus neil arvata helikatkendi põhjal, mis piirkonna aktsent kõnelejal on. Braberi sõnul ei suutnud õpilased kuigi täpselt aktsente identifitseerida. Erandiks olid Liverpooli, Newcastle'i, Birminghami ja Walesi keelekujud. Braber põhjendab tulemusi sellega, et need piirkonnad on kultuuris ja meedias märksa esilduvamad kui teised (Braber 2015: 21–22). Prestoni hinnangul olekski etnodialektoloogia üks arenemisvõimalusi selles, et hakataks uurima keelelisi jooni, mis mingi murde taju põhjustavad. Näiteks uurida

murdekõne imiteerimist või keele- või kõnenäidete paigutamist kaardile. (Preston 1999: xxxviii)

1.2 GIS ja etnodialektoloogia

GIS ehk geograafiline infosüsteem on tarkvara, millega saab ruumiandmeid kujutada, analüüsida ja töödelda (Suurna, Sisask 2010: 8). GIS-tarkvara kasutatakse mitmetel erialadel, kus on vaja ruumiandmeid kasutada ja/või visualiseerida, olgu selleks siis näiteks geograafia, arheoloogia või ka keeleteadus. Magistritöös lähtun Montgomery ja Stoeckle 2013. aasta artiklis „Geographic information systems and perceptual dialectology: a method for processing draw-a-map data” detailselt kirjeldatud meetodist, kuidas ArcGIS tarkvaraga tajukaarte kujutada ja analüüsida. Selles alapeatükis kirjeldan artikli põhjal lühidalt ja üldisemalt ruumiandmetega tehtavaid toiminguid ja analüüsi vahendeid.

Enamasti on kujutluskaarte lastud inimesel joonistada paberile, kuna see on lihtne ja kiire andmete kogumise viis. Sestap tuleb esiteks paberil kaardid skaneerida. Skaneeritud kaardid on pildifaili kujul, ent kui tahta neid GIS-tarkvaraga analüüsida, peab need kaardid koordinaatidega varustama ehk georefereerima. Georefereerimiseks on vajalik koordinaatsüsteemiga aluskaart, mille mingite punktidega (sagedasti näiteks rannajoone tipud või jõed) tuleb skaneeritud kaardi samad punktid vastavusse viia. Seeläbi asetsevad nii digitaalne kui ka skaneeritud kaart kohakuti ning siis saab andmeid digiteerida. Digiteerimine tähendab seda, et luuakse uus kaardiobjekt (kas joon-, punkt- või pindobjekt), joonistades see skaneeritud kaardilt maha, ning varustatakse atribuutandmetega (Montgomery, Stoeckle 2013: 61–62)

Montgomery ja Stoeckle artiklis on autorid kasutanud kaht visualiseerimis- ja analüüsimisvõimalust. Esiteks on autorid kujutanud kuhjatud murdealade üleminekuid järkudena: erineva värviga on tähistatud see piirkond, mida näiteks märkis 40–50% ja 80–90% küsitletutest (Montgomery, Stoeckle 2013: 64). Teiseks on kujutatud ja analüüsitud, kuhu kõige rohkem inimeste märgitud murdealade piire kokku langes ehk otsida nn tajuisoglosse (Montgomery, Stoeckle 2013: 71). Lisaks nendele

analüüsivahenditele kasutan magistritöö uurimuses tööriistu, mis lubavad mõõta kaugusi mingist piirkonnast ning arvutada piirjoonte keskmisi ja traditsioonilise keeleteadusliku ja mentaalse murdeala kattumisprotsenti.

2. Keelevälised tegurid varasemates murdeliigendustes

Murrete ja koha seos on – vähemalt ajalooliselt – olemuslik, sestap on murretele viitamine kohanimega loomulik. Tinglikult peaks see administratiivüksus murdeala ka piiritlema, kuigi murde ja selle kõnelejate liikumist see täielikult ei piira. Selle peatüki eesmärk on anda ülevaade, kas ja kuidas on keeleteaduslikes ja muudes ajaloolistes tekstides eesti murrete liigendamisel arvestatud keelevälise teguritega.

Kuigi Wanradti-Koelli katekismuses pole just palju murdeuurimuslikku materjali, sisaldab teos siiski mingit esialgset murdeliigendust linnade järgi (Tallinn, Tartu, Narva ja Viljandi) (Ehasalu jt 1997: 30). Keskused tähistavad ümbritsevaid murdealasid, kuid ei piiritle neid, mistõttu ei anna keskustest lähtuv liigendus kuigi selget ülevaadet murrete paiknemisest.

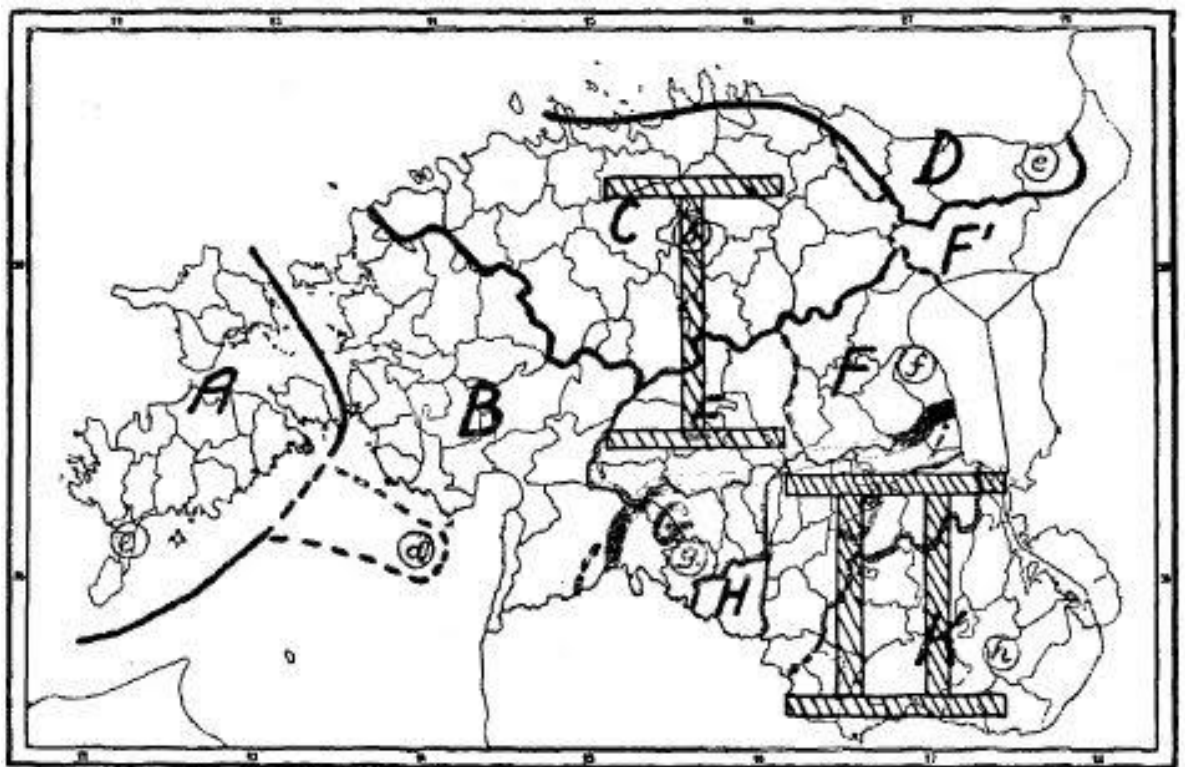
Märksa täpsema liigenduse annab Heinrich Göseken oma 1660. aastal ilmunud grammatikas „Manuductio ad Linguam Oesthonicam”. Göseken nimetab piirkondade sõnavara iseloomustades nii Tallinna kui ka Tartu ning Viru-, Lääne-, Järva-, Harju, Saare- ja Hiiumaa dialekti. Seega on Gösekeni käsitluses näha ühtpidi kahe suure keskuse dialekti, ent ka murrete selget seostamist maakondadega.

Veelgi detailsema murdeliigenduse on koostanud August Wilhelm Hupel (1780: 4–6; 1818: 15–16) oma grammatika kahes trükis. Kahe peamurde kõrval on temagi lähtunud suuresti maakondadest, kuid on nimetanud murdeid ka kihelkonna järgi (nt Kodavere).

Wiedemann on oma eesti keele grammatikas liigendanud murdeid taas haldusüksuste järgi: kihel-, maa- ja ka praostkonna piiridest lähtudes. Näiteks tartueesti (lõunaeesti) murret piiritleb Wiedemann ([2011] 1873: 65) Võru praostkonna, Tartu linna, Lõuna-Viljandimaa ja osa Lääne-Pärnumaaga. Võru murde piiritlemisel on Wiedemann lähtunud aga Räpina, Vastseliina, Põlva, Kanepi, Rõuge, Hargla ning osalt Otepää ja Urvaste kihelkonnast (Ibid.). Neist näidetestki on näha, et Wiedemann ei pea halduspiire sugugi alati murdeid katkestavateks. Samuti täheldab Wiedemann ([2011] 1873: 75), kuidas liikumisvabadus soodustab murdejoonte ülekandumist ning tõdeb, et murrete

piiritlemine on tinglik ja pidevas muutumises. Siiski on haldus- ja keelepiiride seos Wiedemanni liigenduses märgatav. Märksa ebamäärasem on Wiedemanni liigenduses näiteks tallinnaeesti (põhjaeesti) jaotamine kirde- ja edelaosaks „Tallinnast Põltsamaani tõmmatud joone“ alusel (Wiedemann [2011] 1873: 67). Wiedemanni grammatika murdepeatükist leiab üksikuid looduslike tõkete ja murdepiiri seoseid: näiteks hoiab Vasula oja tartu- ja tallinnaeesti keelt lahus Wiedemann ([2011] 1873: 78).

Eesti esimese süstemaatilise murdegeograafilise liigenduse koostaja Andrus Saareste (1932: 25–35) eristab kaht peamurret (põhja- ja lõunaeesti), mida eraldab esmajärgulise tähtsusega murdepiir, ning 11 alamurret, mida eraldavad teise- kuni neljandajärgulised murdepiirid (vt kaart 1).

Kaart 1. A. Saareste murdeliigendus. I – põhjaeesti murre, II – lõunaeesti murre, A, B, C jne – alamurded

Saareste piiritles murdeid vastavalt isoglosside vöödele ehk kuhu kõige rohkem üksikute keeleliste erijoonte ulatuspiire lähestikku sattus. Saareste sõnul asuvad kõige

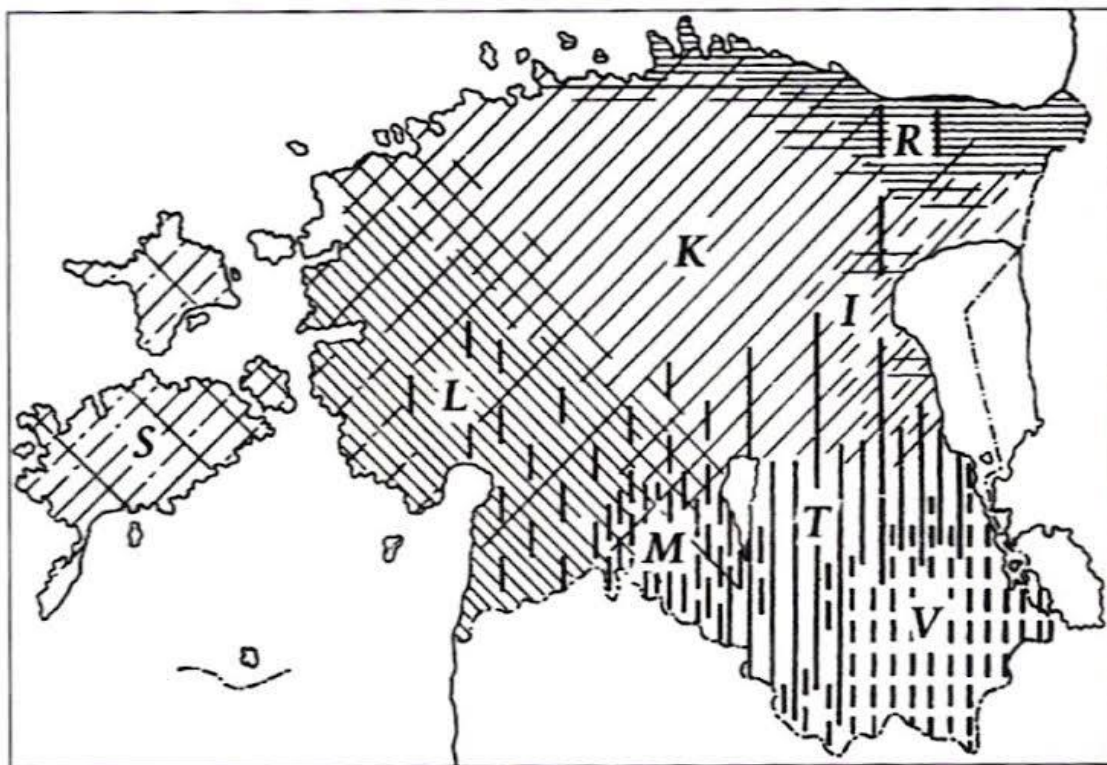
tihedamad isoglosside võõd lähestikku looduslikel tõketel. (Saareste 1932: 19–20) Lisaks looduslikele teguritele mainib Saareste ka sotsiaalseid ja kultuurilisi, täpsemini hõimu-, administratiiv- või kiriklikke piirkondi, mis on abiks murdepiiride määratlemisel. (Saareste 1932: 21) Konkreetse näite sotsio-kultuuriliste piiride mõjust võib leida Saareste Vigala murde käsitlest. Nimelt piiritleb Saareste üht Mikhli häälikumuutust vaid kihelkonna Liivimaa-poolse osaga (Saaberk 1917: 16). Paljuski on looduslikud tõkked need, mis murdepiiride järku Saareste liigenduses mõjutavad. Mõistagi pole aga iga looduslik tõke murdepiiriks. Saareste mainib näiteks, et Kuusalu, Harju-Jaani ja Kose ning Haljala, Kadrina, Ambla, Järva-Madise ja Anna kihelkonna vahelised metsad pole siiski murrete levikut takistanud (Saareste 1932: 39). See annab mõista, et need looduslikud tõkked pole sugugi ületamatud ega murdealad staatilised. Mitmel korral sõnab Saareste isegi, et muutuvad liikumisolud toovad kaasa muutusi murrete liigenduses (Saareste 1932: 21; 39).

Kaardilt 1 on näha, et Saareste muredeliigendus ühtib paljuski administratiivpiiridega. Selle vastavuse seletuseks võib pidada seda, et ka maakondade, valdade ja kihelkondade piirid langevad Saareste sõnul neile samadele looduslikele tõketele. Suurte looduslike tõketega eraldatud alad moodustavad seega keeleliselt, looduslikult ja administratiivselt üsna ühtsed piirkonnad. (Saareste 1932: 39) Hiljem „Väikeses murdeatlases“ sõnab Saareste, et üksikute kogumispunktide keelenähtuste märkimine piirjoonte või viirutustega administratiivpiiridele on sageli ekslik ning tsitaatkaardid on täpsemad, kuid mitte nii ülevaatlilikud ja üldistavad (Saareste 1955: 5).

Saareste suur huvi keelepsühholoogia vastu paistab välja tema murdekäsitlusteski. Lisaks märgatavatele keeleerinevustele rõhutab Saareste ka kõnelejate teadlikkust nendest erinevusest. Murrete sotsiolingvistiliseks uurimiseks aga puudus vajalik materjal ja seda tunnistas ka Saareste ise. Sestap on Saareste 1937. aastal ilmunud tekstis „Tähelepanuks murdeuurijaile“ palunud murdekogujatel tähelepanu pöörata sellele, kuidas kõnelejad mingit keelendit iseloomustavad (näitena toob Saareste „kõva“, „pehme“, „peen, peenike“ keel). Juhendi viimases punktis eristab Saareste rahvalikku ja teaduslikku mõtteviisi. Seejuures ei sea ta üht teisest paremaks, vaid omistab kummalegi oma korrastatud süsteemi (loogika). Andmeid kogudes soovib Saareste mõlemad hoida kõrvuti, kuid lahus. (Saareste 1937: 93)

Saareste esitab ka ise mõningaid hinnangulisi või kogemuslikke väiteid murdetaju kohta. Esiteks kas või see, et tavakõnelejad teavad ja tajuvad kahe peamurde olemasolu. (Saareste 1932: 35) Sarnaseid väiteid leiab samast 1932. aasta artiklist veel, kuid isikustamata kujul, eristamata otsesõnu, kas mõeldud on keeleteadlaste või laiema üldsuse arvamus (Saareste 1932: 17). Vigala murde käsitluses on näha ka identiteedi liikumist, mis koos keele ja inimeste rändega piirkonda kaasa tuleb. Saareste kirjeldab Vigala rahva välimust ja iseloomu ning sõnab selle lõpuks, et neil on „palju ühiseid jooni mulkidega“ (Saaberk 1917: 4). Siiski pole sellest lõigust päris täpselt aru saada, kas see kõrvutus on Saareste või Vigala inimeste arvamus (Ibid.).

Arnold Kask (1984: 5) küll mainib looduslike tõkete, administratiivjaotuse, kultuuriliste keskuste ja liiklemisolude rolli murrete kujunemises, kuid ei kaasa neid oma murdeliigendusse nii selgesõnaliselt ja sel määral nagu Saareste. Näiteks võib Kase sõnul läänemurret kirdest piiritleda Lääne- ja Harjumaaga, kuid ta ei pea seda samas piisavaks, et takistada murdejoonte levikut naaberaladele (Kask 1984: 18). Tartu murret on Kask aga piiritlenud looduslike tõketega (Emajõgi ja Võrtsjärv) ning ka tinglikult administratiivpiiriga („kulgeb ligikaudu endise Võrumaa piiri mööda“) (Kask 1984: 25). Samuti võib Kaselt leida vastupidise näite Põhja-Viljandimaa kohta, kus sood ole ei pidurdanud inimeste liikumist ega läänemurdeliste keelejoonte levikut (Kask 1984: 18). Kõnekas on ka Kase murdekaart, kus selgete piiride asemel on autor eelistanud (kohati kattuvat) viirutust, rõhutades seega administratiiv- ja murdepiiride nõrka seotust (vt kaart 2). Küll aga on Kask sidunud kihelkonnad ja murrakud, põhjendades seda nagu Saarestegi: tõkete ja liikumisolude tõttu suhtlesid inimesed enamasti ühe kihelkonna piires, mistap ka nende keelekujugi oli sarnane ja ühtlane (Kask 1962: 8).

Kaart 2. A. Kase murdeliigendus (Kask 1956). S – saarte murre, L – läänemurre, K – keskmurre, I – idamurre, R – rannikumurre, M – Mulgi murre, T – Tartu murre, V – Võru murre

Üksikute katketena leiab ekstralingvistilisi murdepiiritlusi teistelgi. Nii on näiteks Paul Ariste (1965: 68) Hiiumaa murrakut seesmiselt jaganud lääne- ja idamurdeks, samastades nendevahelise piiri 13. sajandi administratiivpiiriga ordu ja piiskopi valduste vahel. Ariste on märkinud, et kohalikud elanikud tajuvad seda piiri kaasajalgi ning sellega seostuvad rahvalood (piir „kahe kuninga maade vahel“, nagu sellele kohalikud Ariste sõnul ütlevad) (Ibid.).

Karl Pajusalu (1999) arvestab kohendatud murdeliigenduses häälikuliste ja morfoloogiliste joonte kihelkondlikku jaotamist läbi erinevate mурdetasandite. Kõrgkooliõpikus „Eesti murded ja kohanimed“ on autorid samuti lähtunud samast Pajusalu liigendusest (Pajusalu jt 2009: 52). Õpikus on veidi detailsemalt käsitletud murrakute ja kihelkondade seost. Selle kohaselt on eelistatav grupeerida murrakuid külade rühmade kaupa, kuna kihelkondade (ja valdade) ning tegelike murrakute

vahekord ei pruugi vastavuses olla. Eeskätt takistab aga sellist lähenemist keeleteaduse traditsioon: enamus varasemast kogutud murdeainesest on liigendatud kihelkondade järgi ning üha enam nivelleeruvate murrete taustal on see sageli ainus materjal, mille najal traditsioonilisi kohamurrakuid kaardistada. (Pajusalu jt 2009: 60)

Eesti murde- ja administratiivpiiride vahekorda on hiljuti käsitlenud Karl Pajusalu jt (2012) artiklis „Sociolinguistic Comparison of the Development of Estonian and Hungarian Dialect Areas”. Kuigi autorid jõuavad järeldusele, et muinas- ja tänapäeva maakonnad ning murdealad kattuvad vähe, on mõnel juhul märgata administratiivpiiride ja isoglosside kokkulangevusi. Nii näiteks jagas Eesti- ja Liivimaa piir autorite sõnul läänemurde kaheks, mistap ajapikku tekkisid läänemurde rühmade vahel teisesed erinevused (vrd Saareste Vigala murde käsitlesega). (Pajusalu jt 2012: 244–249) Osa Eesti suuremaid linnu on autorite sõnul kujunenud murdepiiride äärel. Nii näiteks on Tartu ja Pärnu mõlemad ajalooliselt pigem lõunaeesti piirilinnad olnud. (Pajusalu jt 2012: 250).

Sotsiolingvistilistes murdeuurimustes on siiski püütud mõne piirkonna (Võru, Mulgi ja saarte) murdepiire kõnelejate enesemääratluse järgi analüüsida (vt Koreinik, Pajusalu 2007; Eichenbaum, Koreinik 2008). Koreinik ja Pajusalu (2007) on Lõuna-Eesti vastuste põhjal koostanud tsitaatkaardid, mille alusel on võimalik murdepiire tinglikult esitada. Meetod on sarnane traditsioonilise dialektoloogiaga, kuid aines on erinev. Uuemates sotsiolingvistilistes uurimustes on tähelepanu suuresti murdekõnelejate enesemääratlusele (nt Koreinik 2015a; 2015b).

Seega on eesti murdeliigendustes valdavalt lähtutud kahest keelevälisest tegurist: looduslikud tõkked ja halduspiirid. Viimane neist on olnud märksa olulisem. Looduslikke tõkkeid on nimetatud vähem ning pigem on nende abil selgitatud murrete kujunemist. Haldusüksused on pigem aga orientiirid, mille abil kas isoglossidest või muljetest lähtuvalt üldistusi teha. Võrreldes nende erinevate autorite käsitlusi, näib, et läänemurde piiri on mitmed autorid seostanud halduspiiride, iseäranis Eesti- ja Liivimaa piiriga. Seda võib põhjendada (vähemasti Eesti- ja Liivimaa piiri puhul) Pajusalu jt (2012: 248) väitega: halduspiire tõmmates ei arvestatud murdealadega, mistap tekkisid uued tingimused keeleerinevustele.

3. 2011. aasta rahvaloenduse murdeküsimuse analüüs

Selle peatüki eesmärk on anda taustateadmine eesti murrete olukorrast tänapäeval. 2011. aasta rahvaloenduse andmed lubavad käsitleda nii murrete kui ka murrakute olukorda. Peatükk on jagatud vastavalt sellele kaheks, milles esimene osa käsitleb murdeid ning teine murrakuid või muid kohalikke keelekujusid.

2011. aasta rahvaloendusel küsiti inimestelt esimest korda ka murdeoskuse kohta. Selle kohta esitati kaks küsimust, millele võisid vastata vaid eesti emakeelega inimesed. Esimene küsimus oli, kas *Te oskate mõnda kohalikku keelekuju, murret või murrakut?* Kui inimene vastas sellele jaatavalt, järgnes küsimus: *palun nimetage see kohalik keelekuju, murre või murrak, mida Te oskate (kõige paremini).* Sellel küsimusel oli seitse valikvastust ja ka vabatekstilise vastuse võimalus. Seitsme valikvastuse hulka kuulusid Kihnu, Mulgi, Saare, Setu, Võru, Kodavere ja Hiiu. Neid küsimusi sai esitada vähemalt kolmeaastase eesti emakeelega inimese kohta. (Isikuankeet 2011) Kohaliku keelekuju on statistikaamet juhendis defineerinud järgmiselt: „Kohaliku keelekuju või murde all mõeldakse eesti kirjakeelest erinevat kohalikku keelepruuki, mitte võõrkeeli. Niisugust kõnepruuki võidakse nimetada kohalikuks keeleks, murdeks või murrakuks. Kohaliku keelekuju või murde oskajaks loetakse isik, kes saab sellest keelest aru ja suudab ka end väljendada.” (Kohaliku... 2011) Vastused kodeeriti ja esitati traditsioonilise murdeliigenduse järgi (Koreinik, Tender 2013: 94).

Ankeete võisid täita vähemalt 15aastased leibkonna liikmed. (Kokkuvõte... 2013: 2). Rahvaloendusel küsitleti püsielanikke. Statistikaamet liigituse järgi on püsielanik inimene, kes on Eestis pidevalt elanud vähemalt 12 kuud enne 31. detsembrit 2011 või kes on Eestisse elama asunud 2011. aastal enne 31. detsembrit ja kavatseb siia jääda vähemalt üheks aastaks. Püsielanikeks loeti veel välismaal töötavad inimesed, kes aga enamiku vabadest päevadest veedavad Eestis oma leibkonna juures; sõja- ja mereväetöötajad ning diplomaatiline personal ja nende pere, kes loenduse ajal viibivad välismaal ning vahetus(üli)õpilased. (Keda... 2011)

Indrek Jäätsa sõnul on rahvaloenduse murdeküsimuse probleemiks see, et vastanute keeleoskuse tasemel pole võimalik eristust teha. Samuti ei saa käsitleda murdeküsimust etnilise identiteedi küsitlusena, sest Jäätsa hinnangul „kohaliku keele/murde oskuse ja piirkondliku etnilise identiteedi vahel puudub ühene seos”. (Jääts 2013: 1106) Seega on tegeliku keeleoskuse või -teadmise probleem siin sama mis kujutluskaartide puhulgi. Võiks öelda, et rahvaloenduse murdeküsimus ei näita kindlalt ei keeleoskust ega identiteeti, vaid mingit hinnangut või suhtumist murdekeelde ja selle oskusesse. Iseäranis tuleb see välja vabavastuste põhjal. Niisiis on selle murdekeele enesehinnangu ja püsielanike elukoha alusel võimalik analüüsida suuremaid murdekeskuseid või -keskkondi ning ka murdekõnelejate ja/või murde kui mingi markeri rännet.

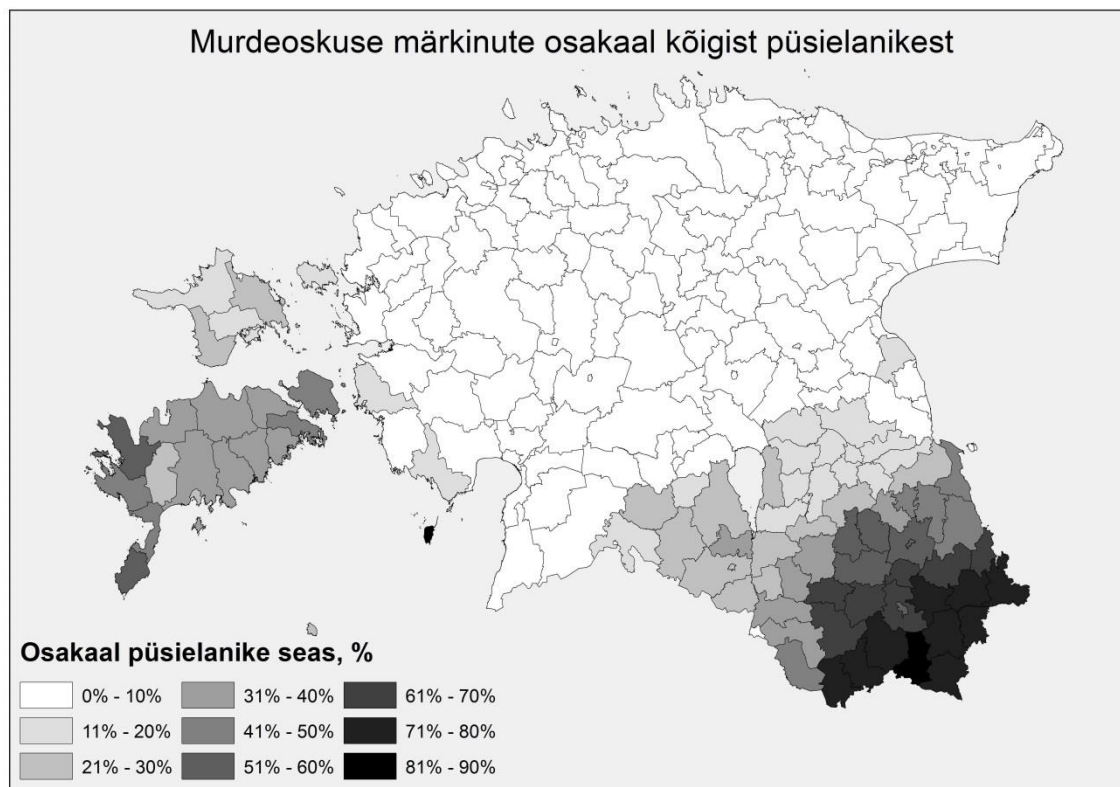
3.1 Murded

Umbes 15% eesti emakeelega küsitletud püsielanikest märkis murdeoskust. Kõige rohkem märgiti Võru (66%, koos Setu murrakuga 76%), saarte (19%, koos Kihnu murrakuga 20%) ja Mulgi (7%) murret.

Kaart 3 näitab murdeoskajate osakaalu kõigist püsielanikest valdade kaupa¹. Sel puhul on arvestatud kõiki murdeid, mida mingi piirkonna inimene märkis. Seega see kaart ei näita traditsiooniliste kohamurrete ulatust, vaid seda, kus elab kõige rohkem murdeoskust märkinud inimesi. Oli vaid kaks valda, kus murdeoskust üldse ei märgitud: Piirissaare ja Alajõe. Piirissaare puhul võib põhjuseks olla see, et väikese saare püsielanikkonna moodustavad vene vanausulised, kes on teadlikult püüdnud hoida oma eripärast kultuuri ja kombestikku (Piirissaare... 2014). Ka Alajõe vallas moodustavad enamuse (86%) venekeelsed inimesed (Alajõe... 2011). Nähtavasti pole ka sealsetel eesti emakeelega inimestel murretega eriti kokkupuuteid.

---

¹ Kuigi keeleteaduses on tavaks murdeid liigendada kihelkondade kaupa, on kaartidel 3–5 aluskaardil vallad, kuna rahvaloenduse andmed on valdade kaupa jagatud.

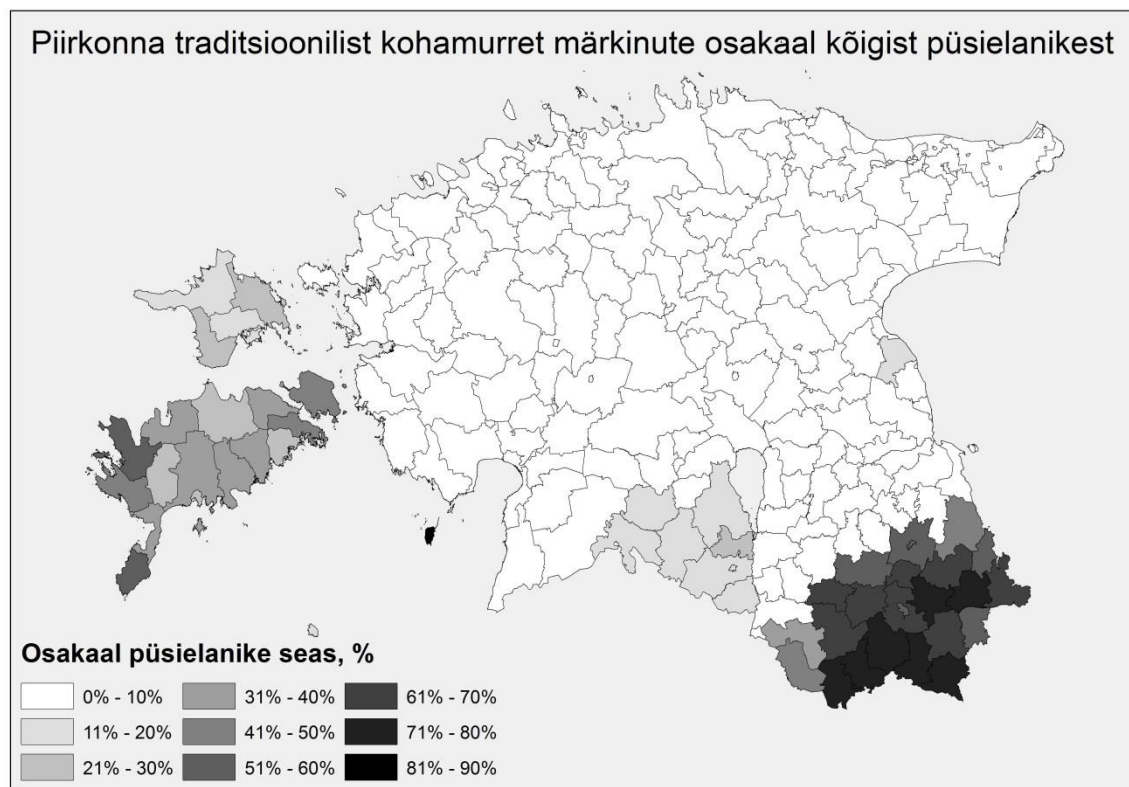

Kaart 3. Murdeoskuse märkinute osakaal kõigist püsielanikest

Kaardil on näha, et Kesk- ja Kirde-Eestis on murdekõnelejate arv 11% või vähem. Murdeoskajate osakaal suureneb kahes piirkonnas: Lõuna-Eestis ning Lääne- ja Edela-Eesti saartel. Lõuna-Eestis langeb suurema osakaaluga piirkond suuresti kokku traditsioonilise peamurde alaga. Traditsioonilisel Mulgi murde alal on murdeoskajate osakaal vahemikus 11–32% ja Tartu murde alal 11–22%. Mida rohkem kagu poole, seda suuremaks murdeoskajate osakaal muutub. Kõige rohkem murdeoskajaid (kuni 86% püsielanikest) on piiriäärsetes valdades: Varstus, Haanjas ja Missos. Veidi erandlik on Võru vald ja linn, kus murdekõnelejate osakaal on umbes 10% väiksem.

Saartest kõige suurema osakaaluga (vähemalt 75% püsielanikest) on Kihnu. Murdeoskajate osakaal ei hakka suurenema alles saare pinnal, vaid juba ka eelmises mandrivallas. Nii on Tõstamaa ja Hanila vallas murdeoskajate osakaal 11–22%. Tulemused näitavad, et Saaremaal on murdeoskajate osakaal veidi suurem kui Hiiumaal, iseäranis tõusevad esile Muhu saar ning Kihelkonna ja Torgu vald.

Rahvaloenduse andmete põhjal on Eestis kolm piirkonda, kus murdeoskajad moodustavad umbes poole püsielanikest: Kihnu saar, Kihelkonna ja Torgu vald ning Kagu-Eesti. Kuna traditsioonilisi kohamurdeid ja teiste piirkondade murdeid siin kaardil pole eristatud, siis on võimatu öelda, kas ja kuidas on inimeste ränne ja/või murdenimetuse levik murdeoskajate osakaalu on mõjutanud. Nendele küsimustele võib aga tuua selgust järgmine kaart.

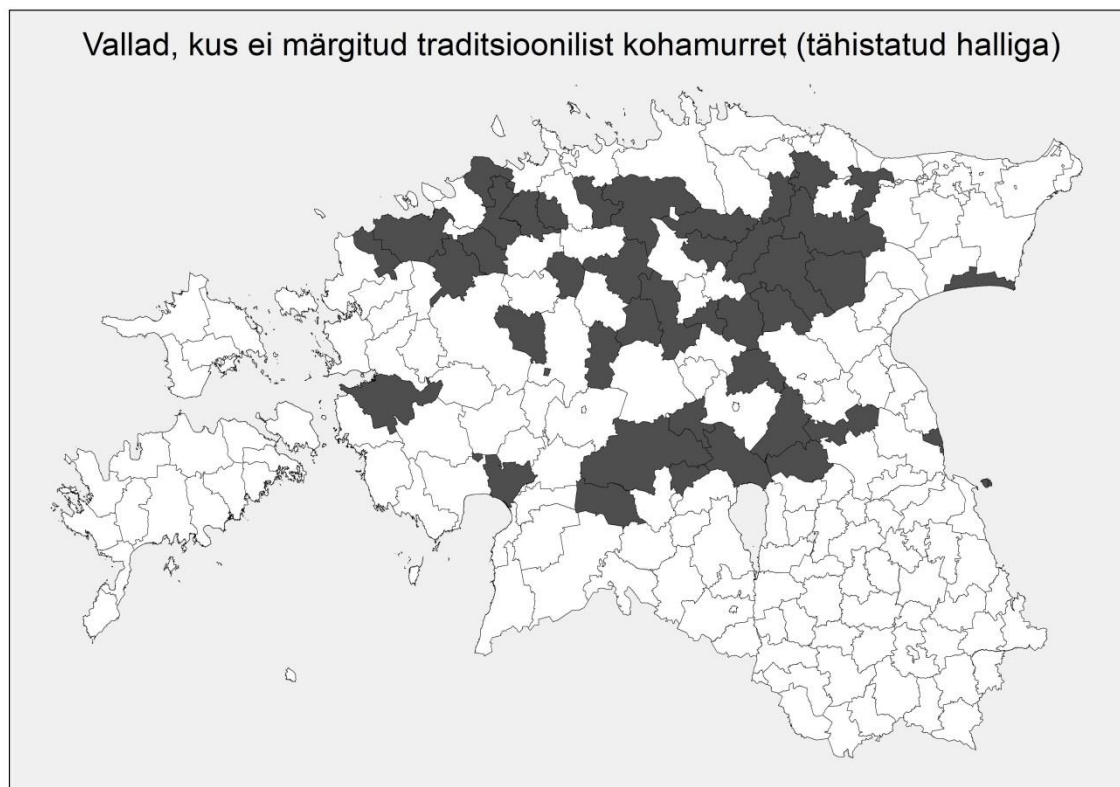
Kaart 4. Piirkonna traditsioonilist kohamurret märkinute osakaal kõigist püsielanikest

Kaart 4 näitab, kui suur osakaal püsielanikest märkis piirkonna traditsioonilist kohamurret. See kaart peaks andma ülevaate kohaliku murde elujõulisusest või inimeste teadlikkuse sellest tänapäeval ning seeläbi hinnata ka keelekeskkonna mõju. Kaardil on osakaalud taas esitatud valdade kaupa, ent analüüsimisel püüdsin viia vastavusse vallad ja kihelkonnad nii palju kui võimalik.

Kui võrrelda seda kaarti eelmisega, siis on sarnasus väga suur, kuid on ka mitmeid olulisi ja kõnekaid erinevusi. Mandri-Eestis on silmapaistvaim erinevus traditsioonilise Tartu murdeala puhul. Kaardil 4 on näha, et Tartu murde märkimise osakaal selle traditsioonilisel alal on niisama väike kui Kesk-, Kirde-, Põhja- ja Lääne-Eestis. Andmestikku lähemalt vaadates selgub, et märgatavalt rohkem on sealsed elanikud märkinud Võru murde oskust. Niisiis võib oletada kas elanike rännet Võrumaalt või lihtsalt Võru murde dominantsemat positsiooni Lõuna-Eestis, mistap teisi traditsioonilisi murdeid ei teata. Suurema murdeoskuse osakaaluga tõuseb esile ka Alatskivi vald, mis jääb traditsioonilise Kodavere murraku alale. See on ka ainus idamurde ala, mida märgiti rohkem kui 11%. Võru murde oskajate kõige suurem osakaal on sarnaselt kaardiga 3 Eesti kagupiiri ääres ja märkimisväärsed erinevusi kaartide 3 ja 4 vahel pole.

Saarte murde puhul võib täheldada kõnelejate või murde levikut Tõstamaa ja Hanila valda. Võrukeste ränne mõjutab samas isegi Lääne-Eesti saarte murdeosakaalu. Näiteks Vormsi saarel märgiti Võru murret isegi veidi rohkem kui saarte oma. Üldiselt pole aga esimese ja teise kaardi kõrvutamisel suuri erinevusi saartel näha: sarnane on ka see, et Hiiumaal on murdeoskuse osakaal väiksem kui Saaremaal. Suurema murdeoskust märkinute osakaaluga eristuvad Kihnu, Muhu, Kihelkonna ja Torgu.

Eespool selgus, et oli vaid kaks valda, kus üldse murdeoskust ei märgitud. Neid valdu, kus ei märgitud kordagi traditsioonilist kohamurret, oli aga 46 (vt kaart 5).

Kaart 5. Vallad, kus ei märgitud traditsioonilist kohamurret

Üsna ootuspärane on see, et need vallad paiknevad traditsioonilisel Kesk-Eesti murdealal, kuna Kesk-Eesti murded ja murrakud on ühiskeelega kõige sarnasemad. Erandlikud on siin muidugi läänemurdelised Lihula ja Sauga vald ning Pärnu linn. Samuti pole märgitud idamurret Peipsiääre vallas, mis sarnaselt Piirissaarega on peamiselt venekeelsete vanausuliste elupaik (Peipsiääre... 2012). Nendeski valdades on kõige sagedasem vastus Võru murre, selle kõrval on märgitud aga ka palju saarte ja Mulgi murret.

3.2 Murrakud ja muud kohalikud keelekujud

Rahvaloenduse ankeedis oli murdeküsimuses võimalik anda ka vabatekstiline vastus (Muu). Seeläbi sai inimene märkida muid või väiksemaid kohalikke keelekujusid. Kokku oli ligikaudu 9800 vabavastust (umbes 7% kõigist murdeküsimuse vastustest). Esiteks uurisin, kas kõiki traditsioonilisi (kihelkondadel põhinevaid) murrakuid on

nimetatud, ja teiseks vaatasin, milliseid muid nimesid on kasutatud kohalike keelekujude märkimisel.

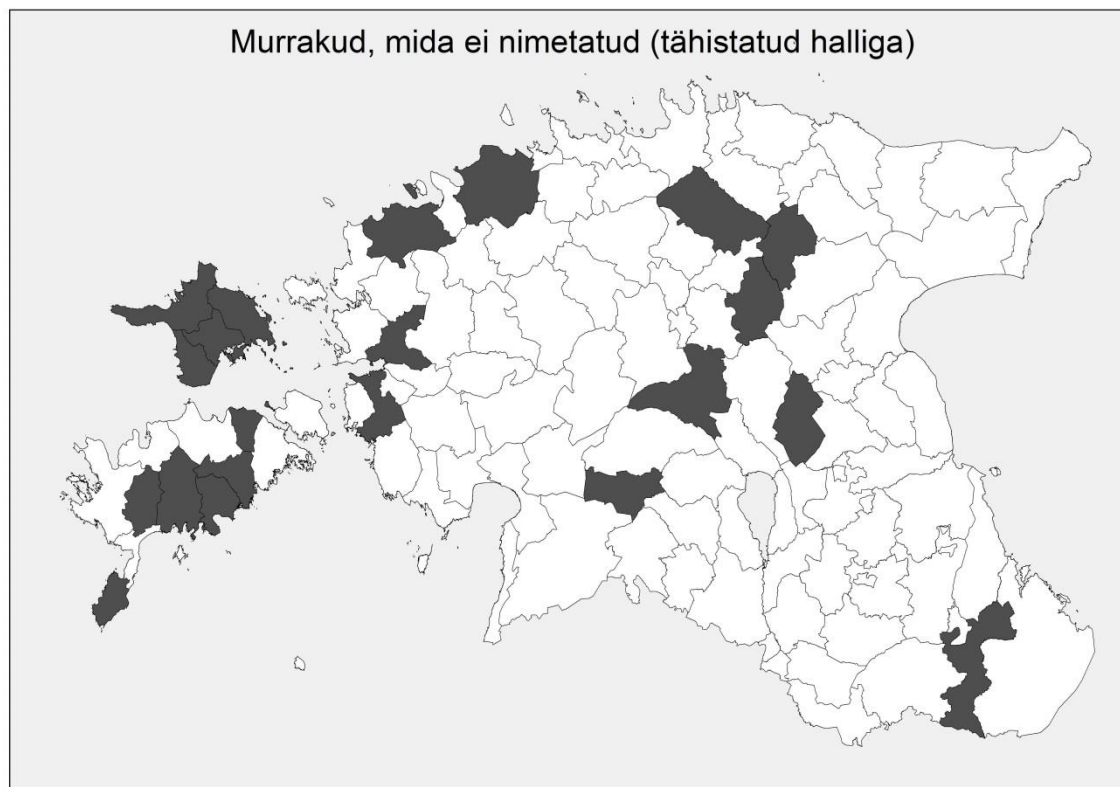
Valdavalt märgiti vabavastustes murrakuid või kohalikke keelekujusid mingi haldus- või asustusüksuse järgi. Sagedasti kasutati muid täpsustavaid nimetusi nagu ranna, (rannarahva, randlase murre, Ranna-Eesti; Tõstamaa, rannaala; Pärnu rannarahvas). Esines ka mitmest osast koosnevad kohaliku keelekuju nimesid (näiteks lääne-saare). Osa neist võis märkida mitmikidentiteeti, teised aga ilmselt täpsemat piiritlemist.

Vabavastuste seas oli ka nimetusi, mida on ajalooliselt peetud halvustavaks (nt junlased ja ubamulgi). Samas tuleb tähele panna, et neid kasutasid vastajad enda kohta. Ei saa päris öelda, et need oleks pejoratiivse tähenduse kaotanud, ent sellele vaatamata kasutavad inimesed neid päritolu ja identiteedi määramisel.

Vabavastuste seas oli veel sadakond n-ö pilavastust (*Varese kraaksumise murrak*) ja muid allkeeli (*släng, pi-keel, pudikeel, Tallinna tööliskeel, Tallinna newspeak, Getto, 1337* jne). Kuna ankeedis küsiti kohaliku keelekuju, mitte konkreetset murraku/murde kohta, siis oli ootuspäraselt vastuseid, mida traditsiooniliselt murreteks või murrakuteks lugeda ei saa.

Traditsiooniliste murrakute puhul ei olnud oluline nende osakaal. Lähtusin olemasolu põhimõttest: kui murrakut on kihelkonnanime tüvega vähemalt korra nimetatud, siis on see veel inimeste teadvuses säilinud. Kaardil 6 on märgitud need kihelkonnad, mida ei nimetatud.

Kaart 6. Murrakud, mida kordagi ei nimetatud

Selle kaardi põhjal saab ka analüüsida, mis murdealasid tajuti ühtse tervikuna. On näha, et enamikke murrakuid on vähemalt korra nimetatud. Kui võrrelda seda kaardiga 5, siis on märgata, et ka Kesk-Eestis on vähem puuduvaid keelekujusid. Seega isegi väikese murdekõnelejate osakaalu puhul teadsid inimesed kohalikke murrakuid.

Kagu-Eesti murrakutest pole ainsana nimetatud Vastseliinat. Kindlaid põhjuseid on siin keeruline esitada. Üks põhjus võib olla lihtsalt Võru murde kui terviku tugevam ideoloogilisem mõju.

Lääne-Eesti saarte puhul on märgata palju puuduvaid murrakuid, iseäranis just Hiiumaal, kus pole nimetatud ühtegi. Eelmistelt kaartidelt aga oli näha, et murdeoskuse märkinute osakaal oli seal küllaltki suur. Seega saab kaardi 4 põhjal väita, et Hiiumaa murrakurühma tajutakse ühtsena. Sarnasele järeldusele on jõudnud ka Kommel (2013). Saaremaal on nimetatud pooled murrakutest, sh Kihelkonna ja Muhu, kus murdeoskajate osakaal oli vähemalt 50% püsielanikest. Küll aga pole nimetatud Jämajat, kuigi Torgu vallas märkis samuti vähemalt pool püsielanikest murdeoskust.

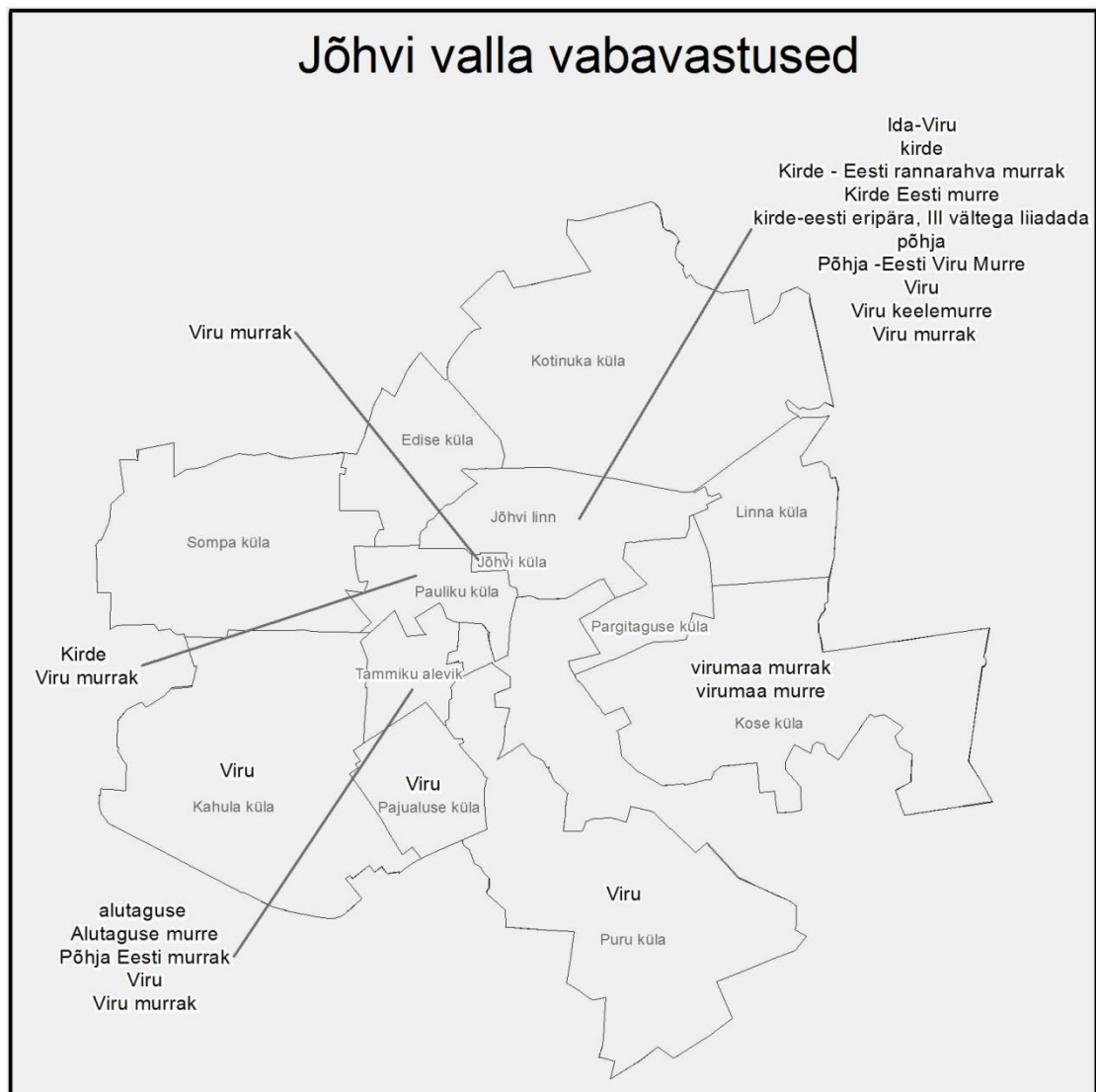
Jämaja murraku asemel on saarlased kasutanud hoopis nime Sõrve. Seega on seal murdeidentiteet küll olemas, ent kohalikku murdekeelt on nimetatud hoopis poolsaare nimega.

Mandri äärealadel on tunduvalt rohkem märgitud murrakust väiksemaid kohamurdeid. Iseäranis torkab silma kirderanniku piirkond (vt kaart 7).

Kaart 7. Teised nimetatud kohalikud keelekujud

Kesk- ja Kagu-Eestis ning Lääne-Eesti saartel on neid nimesid märgatavalt hõredamalt. Näiteks kuigi kirderanniku murret märgiti 11% või vähem, eristavad sealsed inimesed väga selgelt end üksteisest. See on üks põhjustest, miks otsustasin lähemalt uurida ühe Kirde-Eesti valla vabavastuseid lähemalt.

Kaart 8. Jõhvi valla vabavastused

Kaardil 8 on märgitud kõik need kohalikud keelekujud, mida Jõhvi valla erinevates külades inimesed märkisid. Kaardilt jätsin välja murded ja murrakud, mis pole selle piirkonna traditsioonilised kohamurded (st mida on tõenäoliselt märkinud piirkonda sisse­rän­nanud inimesed).

Vastused saab jagada neljaks nende nimetuste alusel:

1. kirde või kirde-eesti (5 korda);
2. põhja või põhjaeesti (3 korda);
3. Viru või Virumaa (28 korda);
4. Alutaguse (2 korda).

Esimest kaht rühma iseloomustab ilmakaarte järgi nimetamine. Mõlemat ilmakaart on peaaegu samavõrdselt kasutatud. Kuigi täpset (ega ka umbmäära) murdeulatust ei saa rahvaloenduse andmete põhjal näha, võib siiski üsna kindlalt oletada, et see põhjaeesti määratlus erineb sellest, mida mõistetakse dialektoloogias põhjaeesti all. Ilmselt on sealsete püsielanike jaoks põhjaeesti kitsam murdepiirkond, mis võib seostuda põhjarannikuga. Kirde-eesti võib olla põhjaeestist lokaalsem ja piiritletum, kuid jällegi ei saa seda kindlalt väita. Üks vastanu veel täpsustas, et kohalik keel on Kirde-Eesti rannarahva murrak. Seega seos ranna ja rannikuga on olemas, kuid kõigi põhja- ja kirde-eesti kujuliste vastuste puhul seda piiritlust nende andmete põhjal teha ei saa.

Kolmas ja neljas rühm vastuseid seostuvad aga üsna kindlalt suurema piirkonnaga ning neid on võimalik tinglikult ka piiritleda nimetuste põhjal. Nii Viru(maa) kui ka Alutaguse nimetus lähtub kas praegusest või ajaloolisest haldusjaotusest. Need kaks nimetuste rühma kannavad ajaloolist ja kultuurilist konnotatsiooni. Ülekaalukalt kõige rohkem on kohalikku murdekeelt Jõhvi valla erinevates külates nimetatud Viru või Virumaa keeleks, murdeks või murrakuks. Kahel korral on kohalikku keelt nimetatud kitsamalt idaviru keelekujuks. Seega valdav enamus vastanutest tunneb kohalikku keelt ajaloolise maakonna nime järgi.

Kaardil on näha, et märksa rohkem erinevaid vastuseid on inimesed märkinud valla suuremates keskustes: Jõhvi linnas ja Tammiku alevikus. Põhjus võib olla elanike arvus: mida suurem küsitlenute arv, seda rohkem ja erinevaid vastuseid võib neilt saada. Kõige rohkem vastatigi vabavastusega Jõhvi linnas (14) ja Tammiku alevikus (8), kuid ka Kahula külas (8). Suuremate keskuste vastuste erinevust mõjutab usutavasti seegi, et keskustes on rohkem mujalt ümbruskonnast sinna kolinud inimesi ning et suurema elanike arvu tõttu ei puutu paljud inimesed üksteisega üldse kokku. Kahula küla on

2011. aasta statistika järgi rahvaarvult 133 elanikuga neljas küla Jõhvi vallas (Jõhvi... 2011). Kahula küla on märkimisväärne seetõttugi, et sealsed vabavastused olid kõik ühel ja samal kujul: Viru. Rahvaloenduse puhul tuleb arvestada sedagi, et välistada ei saa grupiviisilist ankeetide täitmist, eeskätt ühe perekonna sees. Seda võib oletada näiteks ka teiste Jõhvi valla külade puhul, kus korduvad kaks kuni kolm korda samakujulise vabavastused. Kahula küla kaheksa samakujulist vastust justkui aga viitaks eeldatavasti mitte ühele perekonnale, vaid veidi suuremale rühmale, kes omavahel suhtlevad. Kuigi külaelanikest moodustab kaheksa vastust marginaalse osa, võib see siiski märku anda Kahula külaelanike huvist oma kohaliku keele vastu. Seda usku tugevdab mõneti seegi, et Kahulas tegutseb külaselts (Kahula... 2014).

Nagu näha, varieerub kohaliku keelekuju nimetamine ühe valla seeski üsna palju. Millest kvalitatiivselt erinevate nimetuste kasutamine sõltub, kättesaadavate rahvaloenduse andmete põhjal öelda ei saa.

4. Etnodialektoloogiline murdealade analüüs

Magistritöö jaoks kogusin andmeid viiest piirkonnast: Kuressaarest, Jõhvist, Pärnu-Jaagupist, Tartust ja Võrust. Igas piirkonnas palusin õpilastel kihelkonnapiiride ja linnadega kaardile (vt lisa 1) märkida kõik murdealad, mida nad teavad, ning ka peamurdepiir. Pärnu-Jaagupi, Tartu ja Võru vastused on samad, mida kasutasin bakalaureusetöös. Igast piirkonnast on kümnenda või üheteistkümnenda klassi õpilaste vastused (sündinud 1993–1998). Õpilased valisin katseisikuteks, kuna neid oli kõige lihtsam korraga küsitleda. Samuti peaks õpilased olema küllaltki ühtlane rühm. Põhikooliharidusega õpilased on juba õppinud Eesti murdeid koolis ning on eeldatavasti murretega ka isiklikult (või vahendatult) kokku puutunud. Seega peaks neil olema piisavalt erinevatest allikatest teadmisi, et koostada murrete kujutluskaart. Sünniaastavahemik on küllaltki suur, ent paratamatu, sest andmeid sain koguda mitmeaastaste vahedega.

Analüüsisin vaid neid vastuseid, kus murdeala oli nii nimetatud kui ka piiritletud. Iga piirkonna alapeatükis kirjeldan kõige sagedamini nimetatud murdeid ja esitan need kaardil. Lõpus võrdlen kõikide piirkondade murdealasid, et kinnitada või lükata ümber magistritöö hüpotees.

Rahvaloenduse tulemused näitasid murdelist enesemääratlust. Järgnevates peatükkides võrdlen ka, kas ja kuidas erines rahvaloenduse ja õpilaste murdeline enesemääratlus.

4.1 Kuressaare vastused

Kuressaare vastuseid oli 28. Kõik vastanud olid pärit Saaremaalt ning nende kõigi emakeel oli eesti. Keskmiselt märgiti Kuressaares 2,5 traditsioonilist kohamurret või -

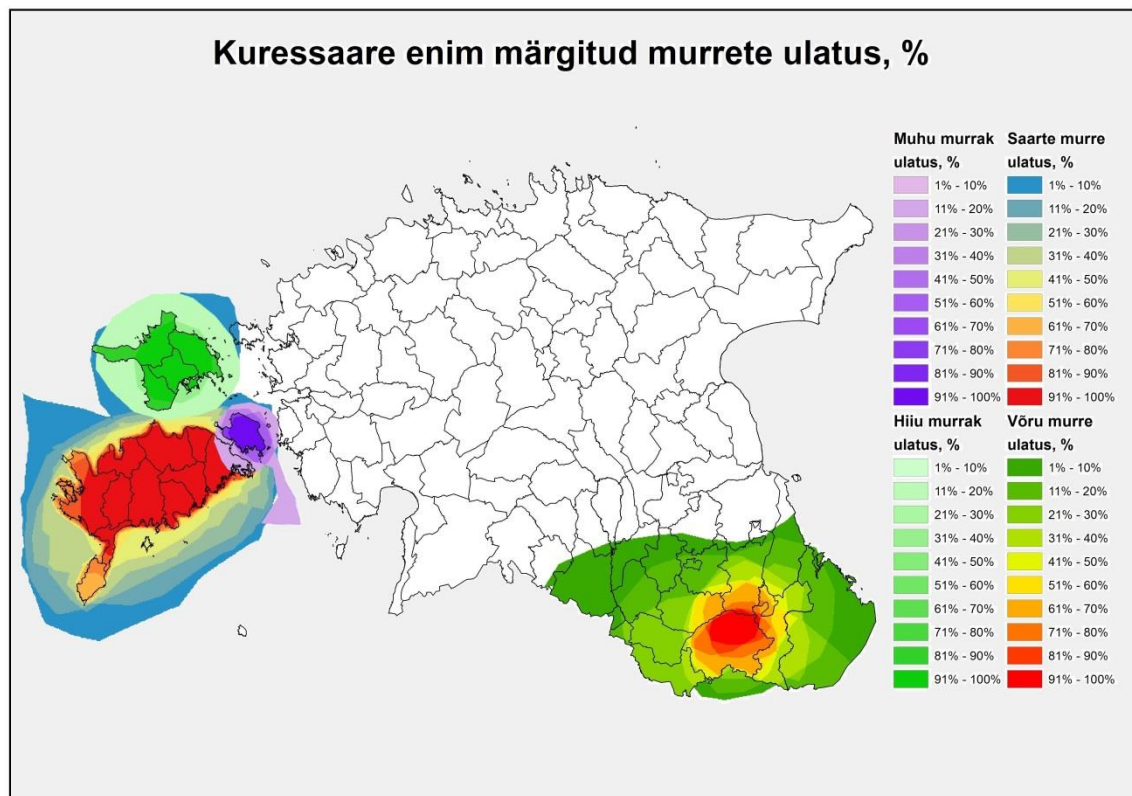
murrakut ankeedi kohta, standardhälbega 1,6. Kõik märgitud murded koos sagedustega on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Kuressaare õpilaste märgitud murded esinemissagedusega

Murre	Osakaal, %
Saarte	82
Võru	46
Hiiu	21
Muhu	18
Kihnu	14
Setu	14
Ruhnu	7
Sõrve	7
Harjumaa	1

Nagu näha on neli murret või murrakut, mida märkis vähemalt 15% vastanutest²: saarte, Võru, Hiiu ja Muhu. Saarte murde osakaal vastustes oli märgatavalt suurem kui Kuressaare valla (ja üldse kogu Saaremaa) rahvaloenduse tulemustes. Nende murdealade protsentuaalne ulatus on esitatud kaardil 9.

² 15protsendilise lävendi valisin Prestoni eeskujul

Kaart 9. Kuressaare enim märgitud murrete ulatus, %

Saarte murde tuumala paikneb Saaremaa keskosas, veidi hajudes Sõrve säärel ja Kihelkonna läänetippudes. Võru murde tuum jääb Rõuge kihelkonna põhjaossa. Hiiu murraku tuum jääb samuti saare keskossa ning hajub saare ääresades. Muhu murraku tuumala katab pea täielikult Muhu saare. Paremaks üldistamiseks on kaardil 10 kujutatud iga murde ulatus 50protsendilise üksmeele korral.

Kaart 10. Kuressaare enim märgitud murded 50protsendilise üksmeele korral

Lähtudes eelmisest kaardist, katab Kuressaare õpilaste Võru murdeala umbes 34% samast keeleteaduslikust murdealast. Kaardi 7 põhjal on kuni 10% õpilasi aga Võru murde ulatust veelgi suuremaks märkinud, hõlmates ka lõunapoolseid Mulgi- ja Tartu-murdalisi kihelkondi. Saarte murre piirdub viimasel kaardil Saaremaaga ning katab seega ligikaudu 68% samast keeleteaduslikust murdealast. Kuni 10% õpilasi on märkinud Hiiumaa saartemurdaliseks ning 30%–40% saarte murret märkinud õpilaste hinnangul kõneldakse ka Muhul saarte murret. Iseseisev Muhu murre õpilaste vastustes kattub täielikult Muhu murraku keeleteadusel põhineva ulatusega. Niisamuti on Hiiu murde ja Hiiu murraku kattuvus täielik.

Kaardilt 9 on näha, et saarte puhul katab õpilaste märgitud piirkond suurematki ala kui ainult saare pind. Saart ümbritsevate vete arvamine murdeala hulka mõjutab enamasti väga tõenäoliselt lihtsalt joonistustäpsus: täpselt saare kontuuride järgimise asemel on õpilasele olnud lihtsam ringitada saar ümbritseva piirkonnaga. Vastupidist on samuti märgata: tervet saart ei ole ringitatud, nagu oli näha ka tuumalade kirjeldamisel.

Mõistagi võib siingi mõju avaldada joonistustäpsus, ent paaril korral oli vastustes näha, et see oli teadlik valik (nt saarte ja sarnaselt rahvaloendusega Sõrve murde/keele eristamine kahes ankeedis). Oleks väärt seda teistes vastustes ainult joonistustäpsusega põhjendada: nendeski ankeetides võis õpilane tahta näidata, kus täpsemini näiteks Saaremaal saarte murret räägitakse, kus mitte. Õigem olekski seda pidada ikkagi kaalutletud mentaalsete murdepiiride väljenduseks, mitte ebatäpseks märkimiseks. Sellele vaatamata tuleb tunnistada asjaolu, et praeguse andmestiku põhjal pole iga kord võimalik eristada teadlikku valikut ja ebatäpset märkimist.

Murdenimetustena kasutati vaid üks kord maakonnanime (Harjumaa). Ruumiandmetega kooskõlas oli saarte murde nimetamine ainsuslikuks saare murdeks, kuna valdavalt piirduski see murre vaid ühe saarega (Saaremaa). Kahes erinevas ankeedis kasutati terminit murrak (Saare murrak; Seto murrak) ning ühes ankeedis terminit keel (Sõrve keel).

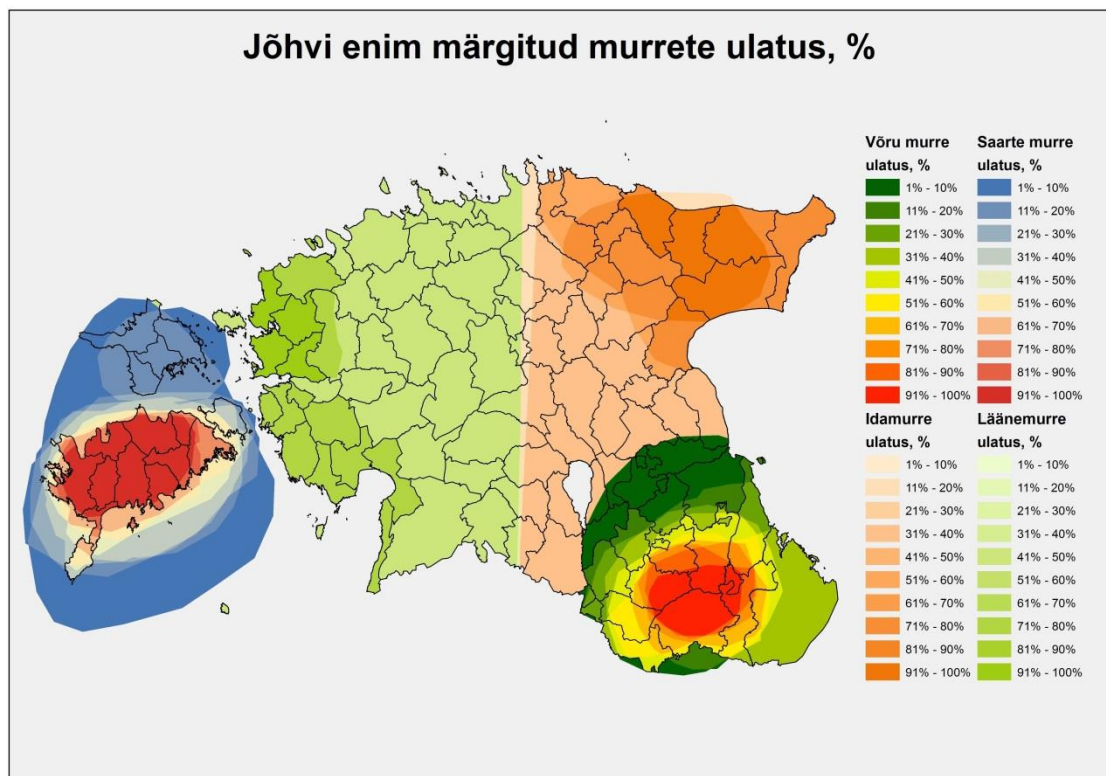
4.2 Jõhvi vastused

Jõhvi vastuseid oli 23. Enamik vastanuid oli pärit Jõhvist, aga ka Kohtla-Järvelt, Iisakust ja Jõgevalt. Kuna uurimistöö eesmärk oli analüüsida piirkondlikke erinevusi murdetajus, siis pidin materjali võrreldavuse huvides Jõgevalt pärit õpilase vastused analüüsist välja jätma. Peaaegu poolte õpilaste emakeel oli vene (10). Keskmiselt märgiti Jõhvis 2,5 traditsioonilist kohamurret või -murrakut ankeedi kohta, standardhälbega 1,0. Kõik märgitud murded on esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Jõhvi õpilaste märgitud murded esinemissagedusega

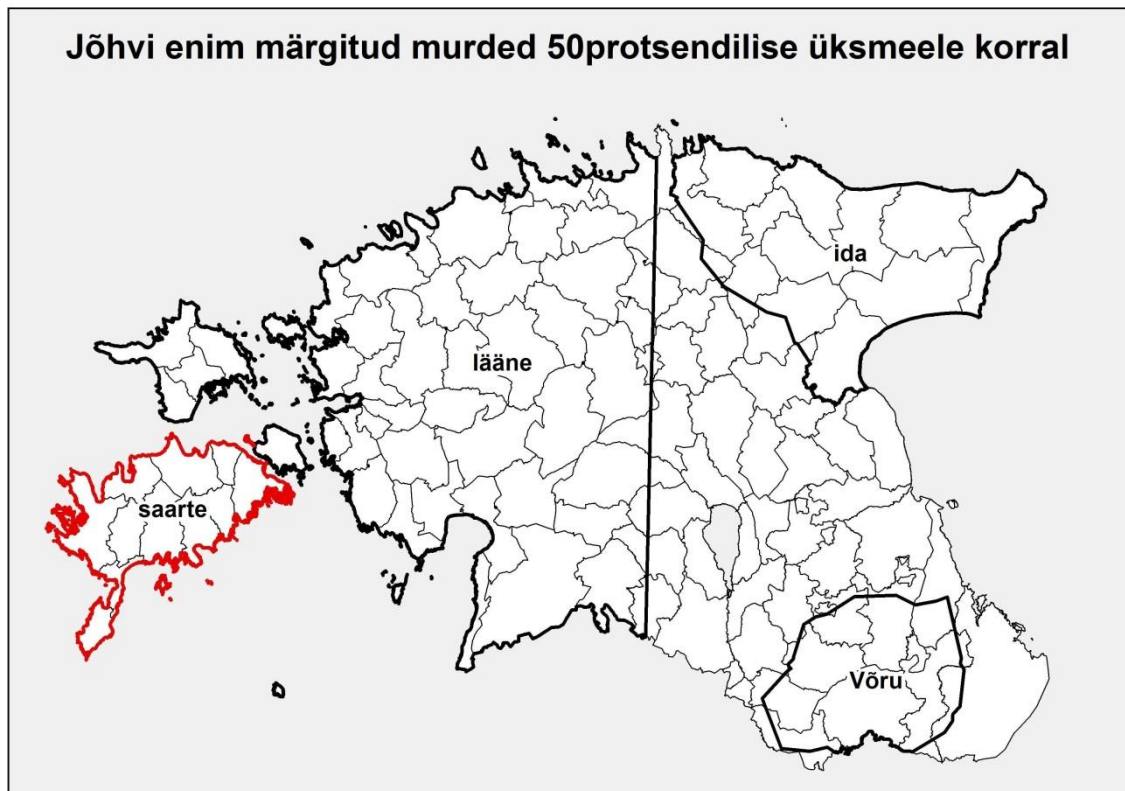
Murre	Osakaal, %
Saarte	59
Võru	50
Ida	27
Lääne	18
Hiiu	14
Setu	9
Tartu	9
Vene	9
Kesk	5
Kihnu	5
Ranniku	5
Muhu	5
Mulgi	5
Noarootsi	5
Kagu	5
Ida-Virumaa	5

Enim märgitud murretest üsna lähedase osakaaluga olid saarte ja Võru murre. Jõhvi õpilased märkisid rohkem lääne ja ida murret. Sagedasemad tulemused on aga teistsugused kui Jõhvi valla vabavastused rahvaloenduse andmeil. Nii näiteks pole Viru murret nimetatud kordagi. Ka murdelise enesemääratluse protsent on märksa suurem. Kuigi siin võib lahkelt põhjustada ka erinev kodeerimine ja terminoloogia: õpilased on oma kodukandi murdeala nimetanud idamurdeks, ent keeleteaduses tuntakse seda teise nimega. Kaardil 11 on kujutatud need murdealad, mida vähemalt 15% Jõhvi õpilastest märkis.

Kaart 11. Jõhvi enim märgitud murrete ulatus, %

Saarte murde tuumala jääb vastuste põhjal Saaremaa keskele, hajudes rohkem Sõrve säärel ja saare idaosas. Võru murde tuum jaguneb Rõuge, Urvaste, Põlva ja Vastseliina kihelkonna vahel. Lääne murde tuum jääb Ridala, Martna, Noarootsi ja Lääne-Nigula kihelkonda. Ida murde tuum paikneb Jõhvi, Iisaku, Lüganuse ja Viru-Nigula kihelkonnas. Kaardil 12 on nende murdealade piirid aga vähemalt 50protsendilise üksmeele korral.

Kaart 12. Jõhvi enim märgitud murded 50protsendilise üksmeele korral

Kõige silmatorkavam erinevus kaardi 11 j 12 vahel on vast nn idamurde ulatus. Seda tingis kaks erandlikku ankeeti, kus Eesti pind oli keskpunktist jaotatud lääne- ja idamurdeks. Kui võtta aluseks ida murde piirid kaardil 11, siis katab Jõhvi õpilaste märgitud idamurde ala umbes 44% keeleteadusliku idamurde piiritlusest. Märksa suurem osa õpilaste märgitud ida murdest jääb aga Lääne- ja Ida-Virumaale. Kuna umbes 72% protsenti Jõhvi õpilaste märgitud murdealast ei jää keeleteadusliku idamurde liigenduse alla, on põhjust oletada murde olulisi sisulisi muutusi. Keeleteaduslikule idamurde piirkonna lähedast ala iseloomustasid kaks õpilast vene keele mõjuga.

Vastuste vähesuse ja mõne vastuse erandlikkuse tõttu ei muutu läänemurde paigutus kuigivõrd. Lähtudes kaardist 12 hõlmab läänemurre ka näiteks Saaremaad ja Hiiumaad ning laiemalt Kesk-Eestit ja põhjarannikut.

Sarnaselt Kuressaare vastustega hõlmab saarte murre vähemalt 50% seda märkinud õpilaste arust ainult Saaremaad, mistap ka kattuvusprotsent on ligilähedane. Hiiumaad

peab saartemurdeliseks ligikaudu 10%–20% märkinutest. Muhu saart on saartemurdeliseks pidanud umbes kuni 40% märkinutest. Võru murre kaardil 12 katab umbes 76% protsenti keeleteadusel põhinevast murdeulatusest.

Jõhviski kasutas üks õpilane murdeala nimetamisel maakonnanime. Jõhvi õpilased kasutasid läbivalt terminit murre. Saarte murret on ka Jõhvis valdavalt nimetatud ainsuslikult saare murdeks. Üks kord nimetati saarte murre lihtsalt Saaremaa murdeks. Üks õpilane aga kasutas ka mitmuslikku vormi ning tähistas sellega nii Saare- kui ka Hiiumaal kõneldavat murret.

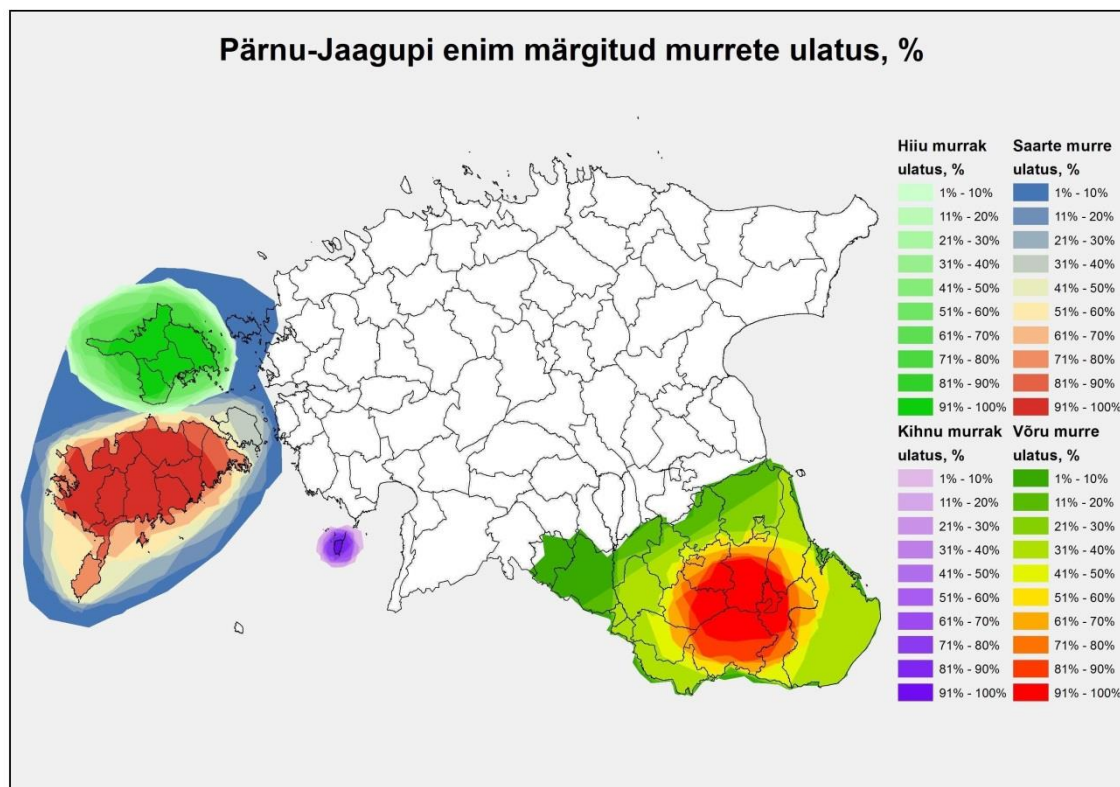
4.3 Pärnu-Jaagupi vastused

Pärnu-Jaagupi vastuseid oli 29. Vastanud olid enamasti pärit Halinga vallast, üksikud ka naabervaldadest. Emakeele kohta andmed puuduvad. Keskmiselt märkisid Pärnu-Jaagupi õpilased 2,8 traditsioonilist kohamurret või -murrakut ankeedi kohta, standardhälbega 1,5. Kõik nimetatud murded sagedustega on esitatud tabelis 3.

Tabel 3. Pärnu-Jaagupi õpilaste märgitud murded esinemissagedusega

Murre	Osakaal, %
Saarte	69
Hiiu	41
Kihu	41
Võru	38
Setu	14
Harjumaa	10
Ida	7
Mulgi	7
Pärnu/Pärnumaa	7
Ida-Virumaa	7
Kallaste	3
Kesk	3
Lääne	3
Lääne-Virumaa	3
Muhu	3
Ruhnu	3
Tallinna	3
Vene	3
Vormsi	3

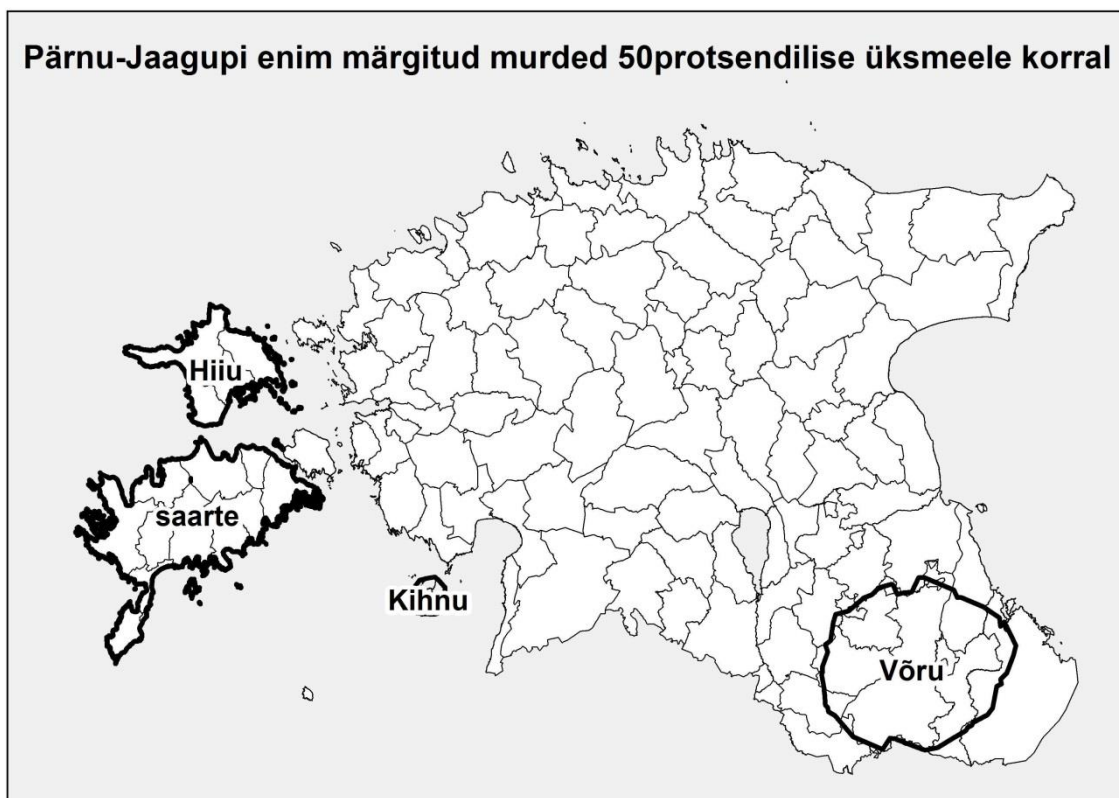
Üle poole vastanutest märkis saarte murret. Peaaegu võrdse osakaaluga märgiti Hiiu ja Kihnu murrakut ning Võru murret. Oma kodukoha murde nimetamise protsent on sarnane rahvaloenduse tulemustega. Murded, mida märkis vähemalt 15% õpilastest on kujutatud kaardil 13.

Kaart 13. Pärnu-Jaagupi enim märgitud murrete ulatus, %

Saarte murde tuum jääb kaardi põhjal taas Saaremaa keskossa, ent hajub taas läänes ja Sõrve säärel. Hiiu ja Kihnu murraku tuum hõlmab suuresti tervet saart. Võru murde tuum jääb Rõuge, Urvaste, Põlva, Kanepi ja Vastseliina kihelkonda. Kaardil 14 on need murdealad kujutatud 50protsendilise üksmeele korral.

Kaart 14. Pärnu-Jaagupi enim märgitud murded 50protsendilise üksmeele korral

Ka Pärnu-Jaagupi õpilaste saarte murdeala kaardil 14 katab vaid Saaremaad. Kuni 10% saarte murret märkinud õpilastest arvab aga, et ka Hiiumaal ja Vormsil kõneldakse saarte murret. Ligikaudu 30%–40% õpilastest peab ka Muhut saartemurdeliseks. Hiiu ja Kihnu murrak mõlemal kaardil on piiritletud ainult vastavalt Hiiumaa ja Kihnu saarega. Võru murdeala kaardil 14 kattub sama keeleteadusliku murdealaga ligikaudu 71% ulatuses.

Neli õpilast nimetas murdeid maakonna järgi. Saarte murret nimetati läbivalt ainsuslikult saare murdeks. Umbes 28% nimetas sama ala Saaremaa või saarlaste murdeks. Kaks õpilast kasutasid terminit släng, üks neist paralleelterminis murre/släng. Üks õpilane kasutas terminit keel (Võru keel).

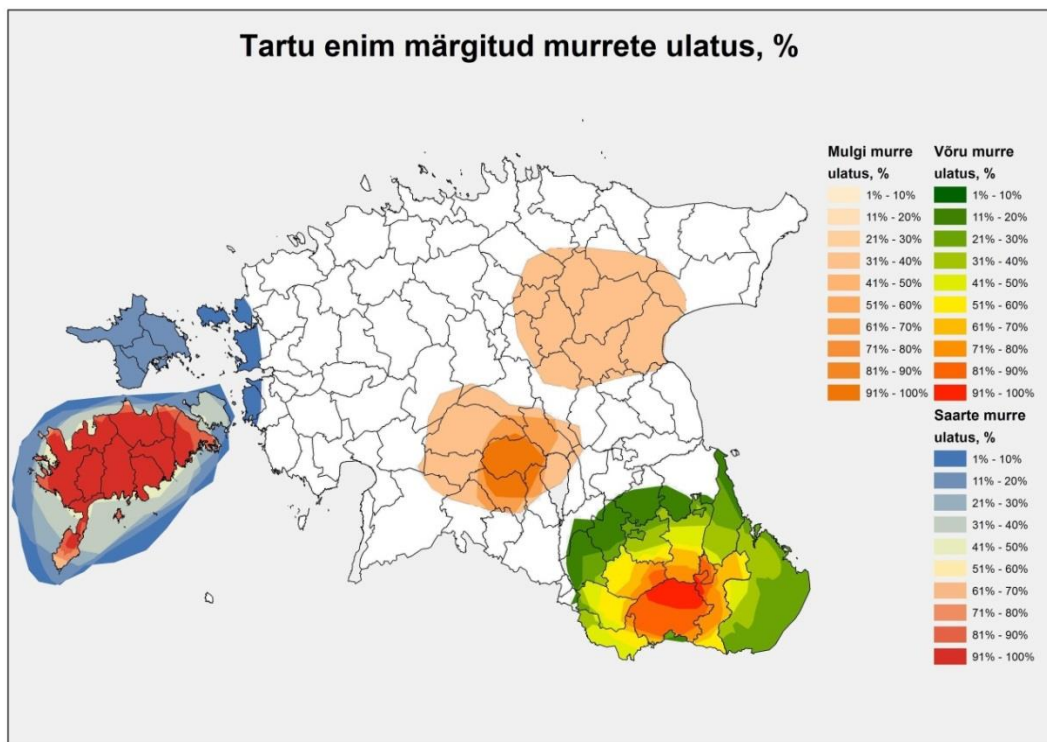
4.4 Tartu vastused

Tartu vastuseid oli 30. Enamik vastanuid oli pärit Tartu linnast või maakonnast. Kuna kolm õpilast polnud Tartust ega Tartumaalt pärit, arvestasin analüüsis 27 vastust. Õpilaste emakeele kohta andmed puuduvad. Keskmiselt märkisid Tartu õpilased 2,3 traditsioonilist kohamurret või -murrakut ankeedi kohta, standard hälbega 1,3. Kõik murded, mida Tartu õpilased nimetasid, on koos sagedusega esitatud tabelis 4.

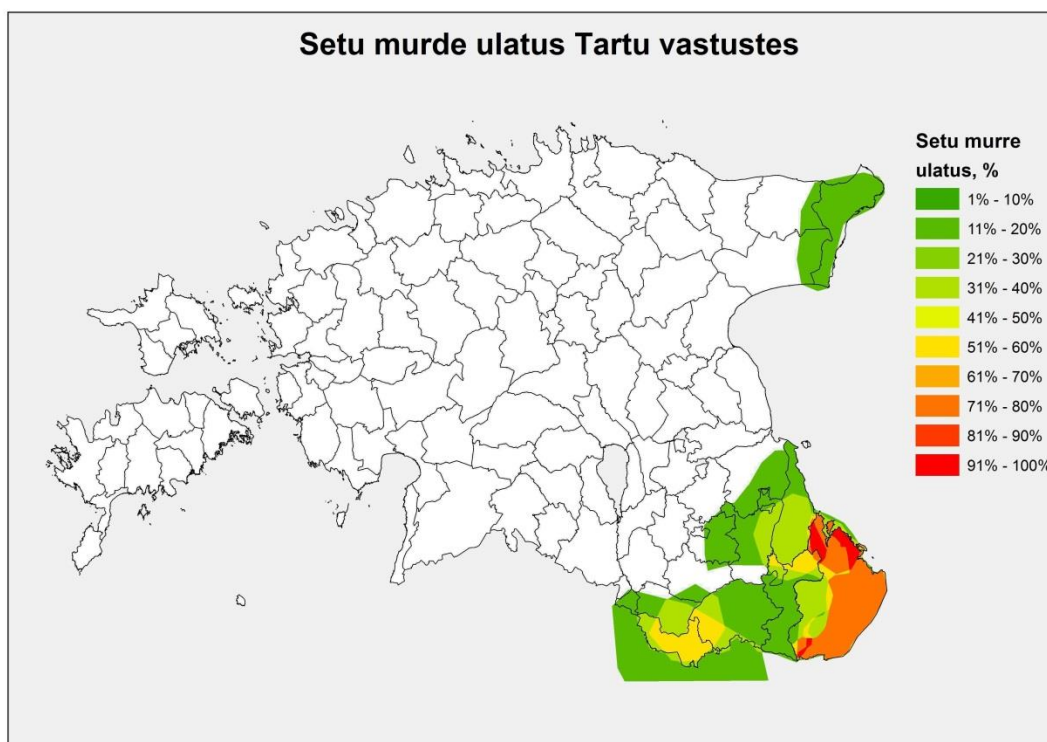
Tabel 4. Tartu õpilaste märgitud murded esinemissagedusega

Murre	Osakaal, %
Võru	70
Saarte	59
Setu	37
Mulgi	15
Hiiu	11
Kesk	7
Ranniku	7
Harju	4
Liivi	4
Lääne	4
Pärnu	4
Setu	4
Ida	4

Tartu õpilaste vastustes oli kolm murdeala, mida märkis vähemalt 15% vastanutest: Võru, saarte ja Setu. Võru ja saarte murret on märkinud üle poole vastanutest. Sarnane rahvaloendusega on väike murdelise enesemääratluse osakaal (alla 10%). Kaardil 15 on kujutatud murded, mida märkis vähemalt 15% õpilastest. Kuna Võru ja Setu murre kattusid olulisel määral, siis on Setu murre kujutatud eraldi kaardil 16.

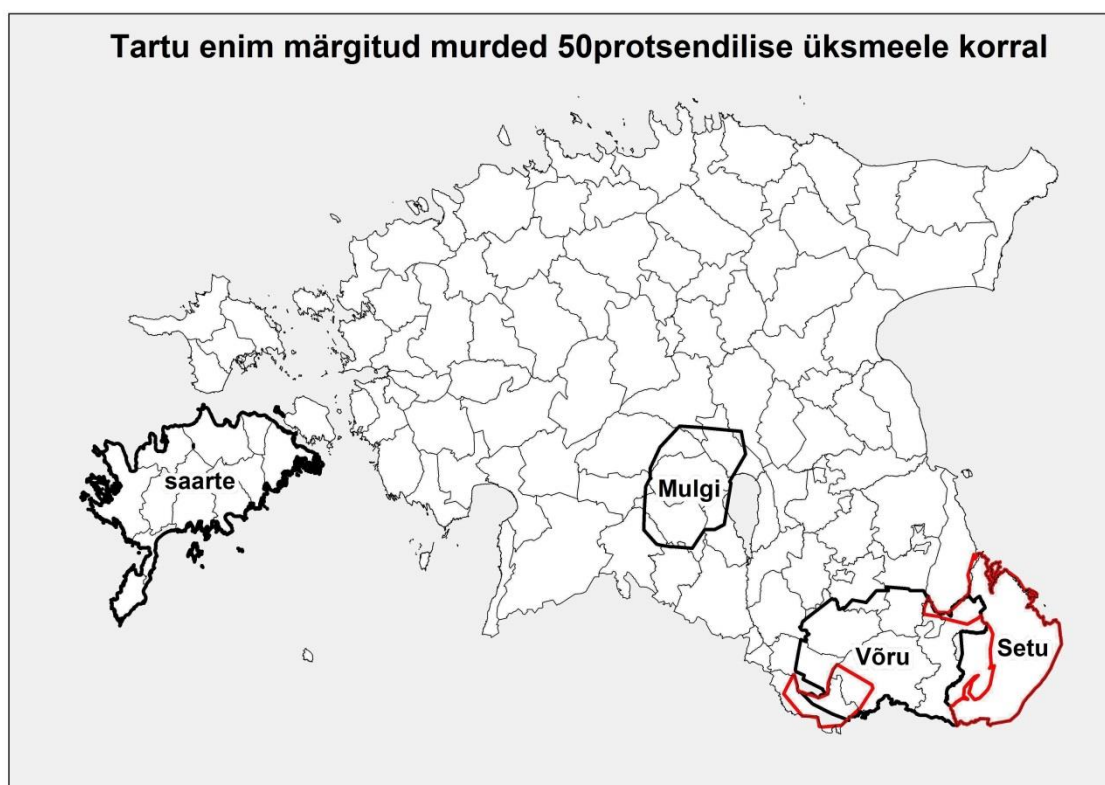

Kaart 15. Tartu enim märgitud murrete ulatus, %

Kaart 16. Setu murde ulatus Tartu vastustes, %

Võru murde tuum jääb Rõuge kihelkonda, Setu murde tuum aga Värskas ümbrusesse. Mulgi murde tuum jääb Viljandi, Paistu ja Tarvastu kihelkonda. Üks õpilane märkis Mulgi murde Jõgevamaale. Saarte murde tuum on taas Saaremaa keskel, hajudes läänes ja Sõrve säärel. Kaardil 17 on kujutatud nende murrete ulatus 50protsendilise üksmeele korral.

Kaart 17. Tartu enim märgitud murded 50protsendilise üksmeele korral

Kaardi 15 alusel kõneldakse saarte murret vaid Saaremaal, 10%–20% vastanute meelest kõneldakse saarte murret ka Hiiumaal. Alla 10% arvab, et saarte murdeala ulatub Vormsilale ja Lääne-Eesti mandrikiirkondadesse ning 30%–40% Tartu õpilaste meelest on Muhu saartemurdeline. Võru murdeala kaardil 17 katab umbes 62% keeleteadusel põhinevast ulatusest. Setu murdeala samal kaardil katab ligikaudu 79% keeleteaduslikust ulatusest. Mulgi murre kattub keeleteadusliku liigendusega aga umbes 23% ulatuses. Nagu näha kaardil 17 jaguneb Setu murre kaheks eraldi piirkonnaks: üks,

mis paikneb Setumaal ja Värskas ümbruses, ning teine, mis asub osalt Hargla ja Rõuge kihelkonnas. Kaardil 17 on samuti näha, et Võru ja Setu murre kattuvad vaid väga vähe. Kui mõlema murde puhul võtta arvesse kogu märgitud ulatus (nagu kaardil 15 ja 16), siis Võru ja Setu murre ka kattuvad, kuid seda vähemuse hinnangul.

Kahel korral nimetati murre maakonna järgi (Ida-Viru ja Harju murre). Saarte murret nimetati läbivalt ainsuslikult saare murdeks. Umbes 30% nimetas märgitud ala Saaremaa või saarlaste murdeks. Kaheksal korral kasutati terminit murrak (Liivi murrak, Mulgi murrak, Põhja-Eesti murrak, Pärnu murrak, Saare murrak, Saaremaa murrak, Setu murrak, Võru murrak).

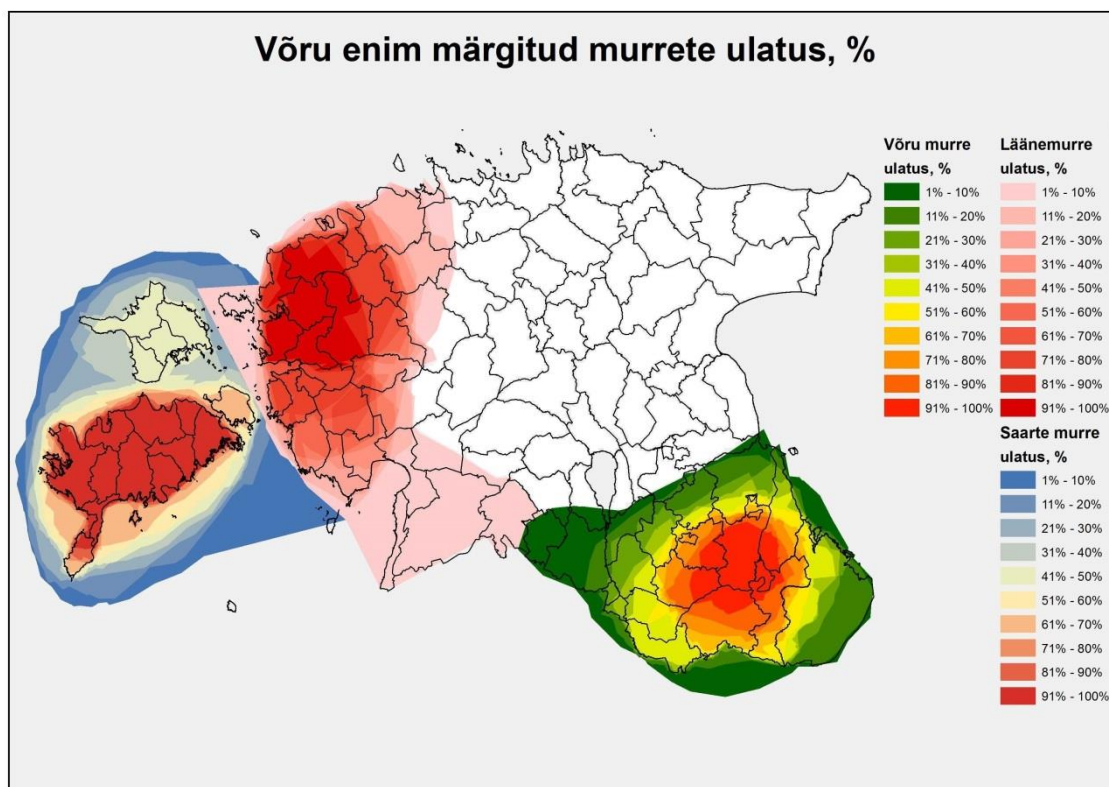
4.5 Võru vastused

Võru vastuseid oli 35. Kõik vastanud olid pärit Võrust või Võrumaalt. Emakeele kohta andmed puuduvad. Keskmiselt märkisid Võru õpilased 3,7 traditsioonilist kohamurret või -murrakut ankeedi kohta, standardhälbega 1,5. Tabelis 5 on esitatud koos osakaaluga kõik nimetatud murded.

Tabel 5. Võru õpilaste märgitud murded esinemissagedusega

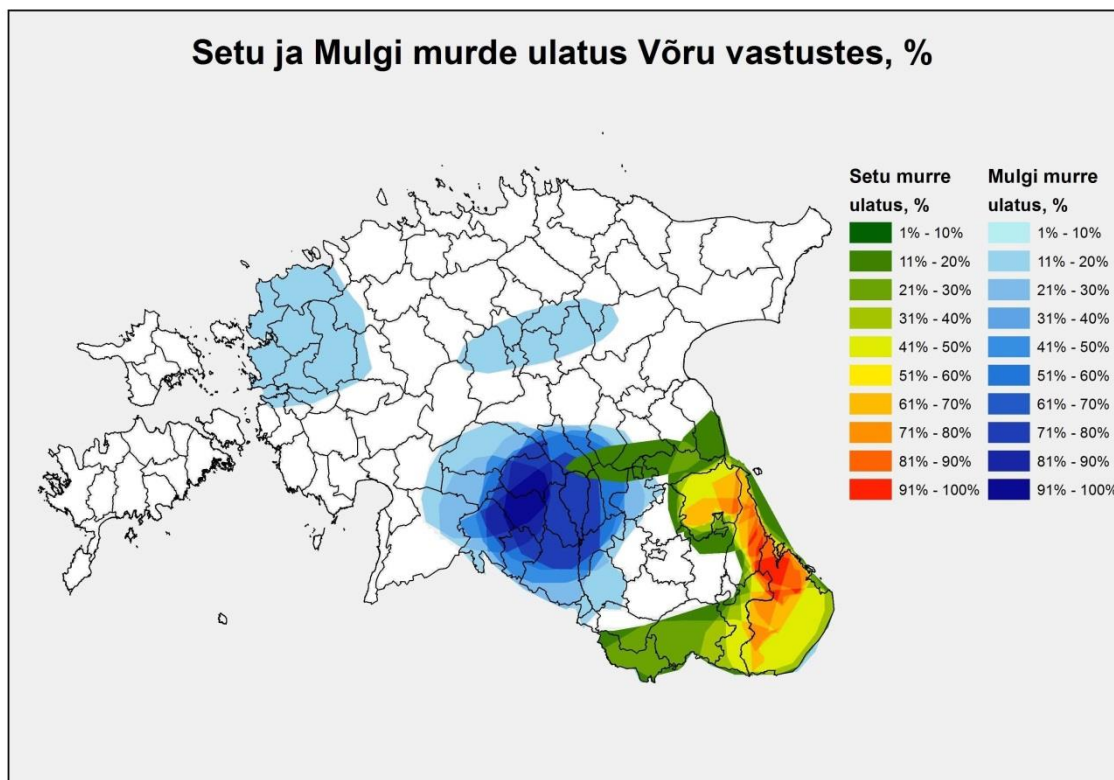
Murre	Osakaal, %
Saarte	89
Võru	77
Lääne	49
Setu	46
Mulgi	29
Ida	14
Kihnu	9
Vene	9
Tartu	6
Viljandi	6
Kagueesti	3
Kesk	3
Kirderanniku	3
Peipsi	3
Tallinna	3

Võru vastustes oli viis sagedasemat murret. Kõige rohkem – peaaegu kolmveerand või enam – märkisid õpilased saarte ja Võru murret. Võru murde osakaal vastustes on suurem kui Võru linna ja valla rahvaloenduse tulemustes (umbes 10–20%). Kuna aga osa õpilasi oli pärit ka mujalt Võrumaalt, siis võis seegi õpilaste vastustes Võru murde osakaalu suurendada. Napilt alla poole vastanutest märkis läänemurret. Setu ja Mulgi murret märkis alla poole vastanutest. Kaardil 18 on kujutatud mured, mida märkisid vähemalt 15% õpilastest. Kuna Setu ja Võru ning Mulgi ja Võru kattuvad, on parem need esitada eraldi kaardil 19.

Kaart 18. Võru enim märgitud murrete ulatus, %

Kaart 19. Setu ja Mulgi murde ulatus Võru vastustes, %

Nagu näha, on saarte murde tuumala Saaremaal. Läänemurde tuum on jaotunud Ridala, Martna, Kullamaa ja Risti kihelkonna vahel. Mulgi murde tuum jääb Paistu ja Viljandi kihelkonna alale. Paar õpilast märkis Mulgi murret ka Kesk- ja Loode-Eestisse. Võru murde tuumala jaguneb Põlva, Kanepi, Urvaste, Rõuge ja Räpina kihelkonna vahele. Setu murde tuuma moodustab suuresti Värskas ja Mikitamäe ümbrus. Nende murrete ulatus 50protsendilise üksmeele korral on kujutatud kaardil 20.

Kaart 20. Võru enim märgitud murded 50protsendilise üksmeele korral

Kaardilt 20 on näha, et Võru vastustes hõlmab saarte murdeala nii Saaremaad kui ka Muhumaad. Seega katab Võru õpilaste märgitud saarte murre umbes 73% ulatuses. Õpilaste märgitud läänemurre kaardil 20 kattub keeleteadusel põhineva ulatusega umbes 44% ulatuses. Mulgi murdeala ja keeleteaduslik piiritlus kattub 68% ulatuses. Võru murre kaardil 20 katab 79% keeleteadusel põhinevast ulatusest. Keeleteaduslik ja õpilaste märgitud Setu murdeala kattuvad 89% ulatuses. Lääne, Mulgi ja Setu murdeala kaardil 20 on nihkunud oluliselt põhjapoole võrreldes keeleteadusliku liigitusega.

Võru õpilased nimetasid kahel korral Viljandi murret. Kuna sama nime kannavad nii linn, maakond kui ka kihelkond, pole võimalik eristada, mida õpilased seda märkides silmas pidasid. Siiski selle nimega märgitud ala oli suurem linnast ja kihelkonnast, võib oletada maakonna järgi märkimist. Ligikaudu 29% saarte murret märkinutest õpilasest kasutas mitmuslikku vormi murde nimetamisel. Enamasti (kuuel korral üheksast) märgiti sel puhul saartemurdeliseks nii Saare- kui ka Hiiumaa. Umbes 11% nimetas saarte murret Saaremaa ja saarlaste järgi ning märkis ainult selle saare. Üks õpilane

kasutas termini murrak (Võru murrak; Setu murrak; Vene-Eesti segamurrak). Üks õpilane nimetas Võru ja Setu murret keeleks.

4.6 Piirkondade võrdlus

Magistritöö üks eesmärk oli uurida, kuidas piirkonniti murdetaju või -tundmine erineb. Sellele on võimalik läheneda kaheti: võrrelda piirkondlikku murdetaju omavahel või mingisuguse teistsugustelt alustelt tehtud liigendusega. Selles alapeatükis rakendan mõlemat. Võrdlen üldistatud kujutluskaarte viimase murdeliigendusega (Pajusalu jt 2009). Seejuures ei ole eesmärk hinnata, vaid võrrelda. Seda enam, et rahvaloenduse tulemustestki paistis juba, et traditsioonilised kohamurded pole enam sugugi pelgalt paikkondlikud. Sestap on paslik ka rahvaloenduse tulemustega kujutluskaartide üldistusi kõrvutada.

Esmalt võiks võrrelda, kui mitu traditsioonilist kohamurret või -murrakut koos standardhälbega piirkonniti märgiti. Tulemused võtab kokku tabel 6.

Tabel 6. Märgitud traditsiooniliste kohamurrete keskmine hulk

Piirkond	Keskmine	Standardhälve
Kuressaare	2,5	1,6
Jõhvi	2,5	1,0
Pärnu-Jaagupi	2,8	1,5
Tartu	2,3	1,3
Võru	3,7	1,5

Tabelis esitatud tulemused näitavad, et eri piirkondade keskmised on vägagi lihilähedased. Erandlikud on vaid Võru vastused, kus märgiti keskmiselt oluliselt rohkem traditsioonilisi murdeid või murrakuid. Küllaltki lähedased on ka standardhälbed. Kõige väiksema hajuvusega on Jõhvi vastused. Kuigi Võru keskmine on märksa suurem, on standardhälve teistega piirkondadega võrreldes väga ligilähedane. Seega märgiti Võru murdeid või murrakuid sageli ja vastuste väärtused seejuures polnud hajuvamad kui teistes piirkondades.

Teiseks tuleks vaadelda, mis murdeid või murrakuid igas piirkonnas kõige rohkem nimetati ning kuidas neid piiritleti. Magistritöö hüpotees oli, et mida kaugemal mingist murdealast, seda vähem õpilased sellest teavad. Selle hüpoteesi näib aga kummutavat juba see, et iga piirkonna kaks enim märgitud murret olid saarte ja Võru. Kuna samad kaks piirkonda olid rahvaloenduse andmete põhjal kõige suurema traditsioonilise kohamurdeoskusega piirkonda, võib väita, et eneseteadlikuma murdehoiakuga alasid teadvustavad paremini ka kaugemate piirkondade inimesed, seda enam kui seda erinevust on kultiveeritud. Laura Assmuth (2005: 46) sõnul on saarlaste ja Saaremaa eripära säilimist põhjustanud lisaks geograafilisele eraldatusele ka nõukogude võim, mis takistas liikumist saarele. Assmuthi sõnul on saarlus Saaremaa elanikele oluline ressurss, mille abil kohalikku elu arendada (kas või läbi turismi) (Assmuth 2005: 47). Võru murdegi säilimise eest on vahest rohkemgi hoolitsetud, olgu selle tõestuseks siis oma kirjakeel, ajaleht, keeleõpe koolides ja mõni muu keelekorralduslik meede või mainekujunduse tahk.

Olulisem murdenime tundmisest on aga see, kuivõrd vastavuses on märgitud alad murde traditsioonilise levilaga. Saarte murde kattuvus keeleteadusliku liigendusega 50protsendilise üksmeele korral oli kõigis piirkondades peale Võru umbes 68%. Võru vastustes oli see aga 73%, kuna ka Muhu oli 50protsendilise üksmeele korral saartemurdeline. Kui jääda vaid mурdetasandile, siis näitab see, et kaugus saarte murdeala puhul ei ole määrav tegur. Samas on näha, et läänepoolsetes uurimispiirkondades – Pärnu-Jaagupis ja Kuressaares – on rohkem õpilasi märkinud saarte murde murrakurühmasid: Hiiu, Muhu ja Kihnu ala. Seega murrakurühmade tasandil leiab piirkondlik hüpotees siiski kinnitust. Vastukäivate tulemuste põhjuseks on arvatavasti keeleteadlaste ja tavakõnelejate erinev terminoloogia ja liigendus. Võru murde ulatus 50protsendilise üksmeele korral oli piirkonniti veidi variatiivsem, sestap on otstarbekas see eraldi kokkuvõtliku tabelina esitada (vt tabel 7).

Tabel 7. Piirkondade protsentuaalne kattuvus keeleteadusliku Võru murde liigendusega

Piirkond	Protsentuaalne kattuvus keeleteadusliku Võru murde liigendusega
Kuressaare	34%
Jõhvi	76%
Pärnu-Jaagupi	71%
Tartu	62%
Võru	79%

Kõige suurem erinevus on nähtavasti mandri ja saarte vahel: Kuressaare õpilaste Võru murdeala 50protsendilise üksmeele korral on umbes 30%–40% väiksem. Siiski pole aga näha kauguse ja kattuvuse pöördvõrdelist seost: Võru ja Jõhvi protsentuaalne kattuvus on ligilähedasem kui Võru ja Tartu. Samuti jäi kõikide piirkondade Võru murde tuumala üldiselt samadesse kihelkondadesse. Seega ei saa väita siin hüpoteesi toetus.

Kui jätta kõrvale saarte ja Võru kui mured, mille tundmist või tajumist kaugus kuigivõrd ei paista mõjutavat, võiks hüpoteesi kontrollimiseks analüüsida piirkondi teiste sagedasemate murdealade alusel. Piirkondade murdesagedustabeleid analüüsides hakkavad silma mitmed piirkondlikud erinevused. Juba eespool sai mainitud, et Lääne-Eesti uurimispaikades (Kuressaare ja Pärnu-Jaagupis) märkisid õpilased rohkem erinevaid saarte murde murrakurühmi (Hiiu, Kihnu, Muhu). Tartus seevastu märgiti rohkem Setu ja Mulgi murret, sealgi oli Setu ja Mulgi murre üks enim märgitud mureid. Tähelepanuväärne on seegi, et Mulgi murde paigutamiseks eksisid nii Tartu kui ka Võru õpilased. Kuigi neid oli vähe, on huvitav, et just selle Lõuna-Eesti murde paigutuse puhul õpilased eksisid kõige rohkem. Selle põhjust võib jällegi vaid ainult oletada (nt kas või see, et Mulgi nime ei leia ühestki tänapäevase haldusüksuse nimest, mistõttu puudub selgem orientiir). Jõhvis märgiti rohkem ida ja lääne murret. Kuigi kõrvalekaldeid on (nt Võrus ja Jõhvis lääne murde märkimise osakaal), ei saagi loota absoluutset kauguse ja teadmise pöördvõrdelist suhet tänapäeval, mil info ja inimeste liikumine on võrdlemisi vaba, kiire ja lihtne. Märkimisväärne on siiski see, et lähedasmaid mureid on Kuressaares, Jõhvis ja Pärnu-Jaagupis märgitud rohkem kui näiteks Setu murret, mis rahvaloenduse andmeil samuti olid eneseteadlikuma murdehoiakuga. Sama käib Hiiu murraku kohta Jõhvi, Tartu ja Võru vastustes. Seega

kuigi kauguse ja teadmise suhe pole absoluutne, on siiski silmatorkavad tendentsid eri piirkondade vastustes, mis näitavad, et lähedasemaid murdeid või murrakuid teatakse paremini kui mõningaid murdeliselt eneseteadlikumaid alasid.

Analüüsis on teisigi probleeme: kuidas analüüsida neid märgitud murdealasid, mis küll nimetuse poolest on sama keeleteadusliku murdealaga, kuid mis suures osas omavahel kokku ei lange? Eeskätt puudutab see ida murdeala Jõhvi vastustes. On näha, et hulk Jõhvi õpilasi määratlevad end ida murde alla. See ida murre kattub aga pigem keeleteadusliku kirderanniku murdealaga. Uute keeleandmete kogumine ja analüüsimine või ka lihtsalt täpsustuste küsimine võib seda kodeerimisprobleemi (kas liigitada see ida või kirderanniku murde alla) hõlbustada. Selles analüüsis olen praegu lähtunud nimetamispõhimõttest: kodeeritud on siiski nimetuse, mitte maa-ala järgi.

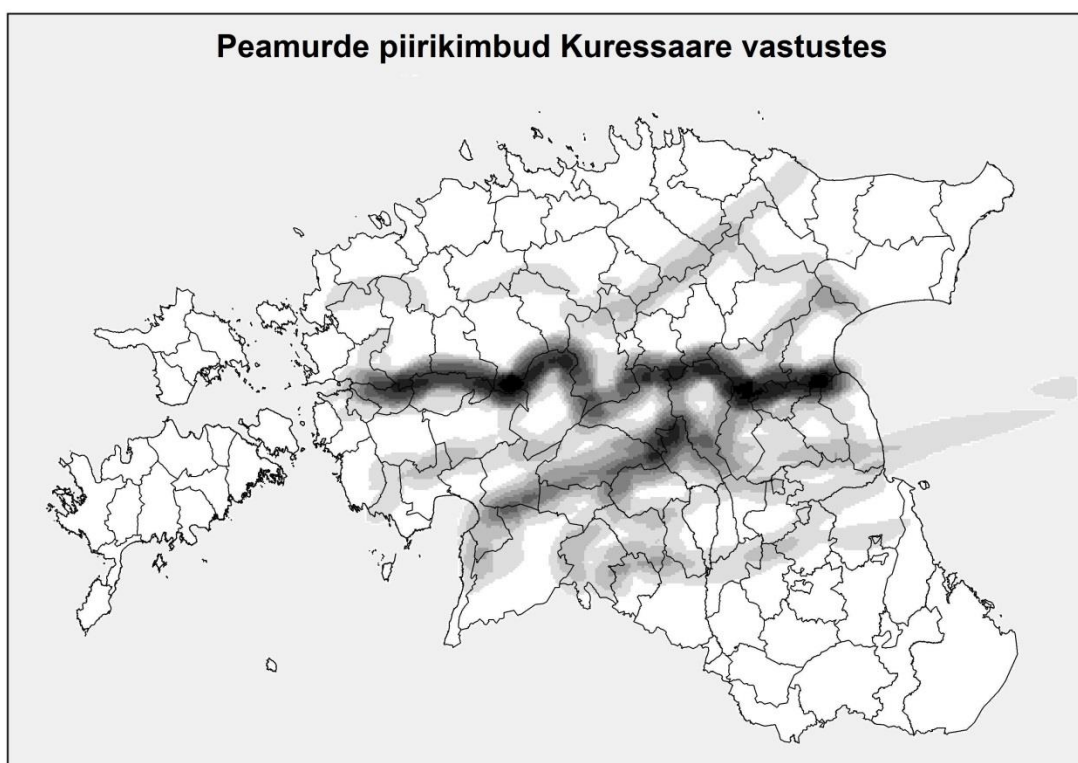
Viimaseks tuleks analüüsida veel haldusüksuste mõju kujutluskaartidele. Maakonna järgi nimetati murdeid vähe (enamasti 1–2 õpilast, maksimaalselt neli). Nendel puhkudel püüdsid õpilased suuremal või vähemal määral märkida maakonnale vastava ala. Samuti ei märgitud iga kaardil olnud linna murdeks. See kinnitab Braberi (2015: 19–20) uuringu tulemust, mille järgi märgitakse kaardile ainult nende linnade ümbritsevaid keelekujusid, millest inimene on teadlik. Seega linnad katsekaardil ei suuna inimest, vaid on abistavaks orientiiriks.

Kihelkonnapiiride järgimine vastustes erines piirkonniti rohkem. Kuressaares ei joonistanud täpselt mööda kihelkonnapiire ükski õpilane. Jõhvi joonistas mööda kihelkonnapiire umbes iga seitsmes õpilane, Tartus iga kolmas, Pärnu-Jaagupis umbes iga kuues ning Võrus iga seitsmes. Seega üldiselt õpilased ei järginud täpselt administratiivpiire, mistap võib järeldada, et administratiiv- ja murdepiiride vastavus pole enamiku jaoks selgelt vastavuses.

5. Etnodialektoloogiline peamurdepiiride analüüs

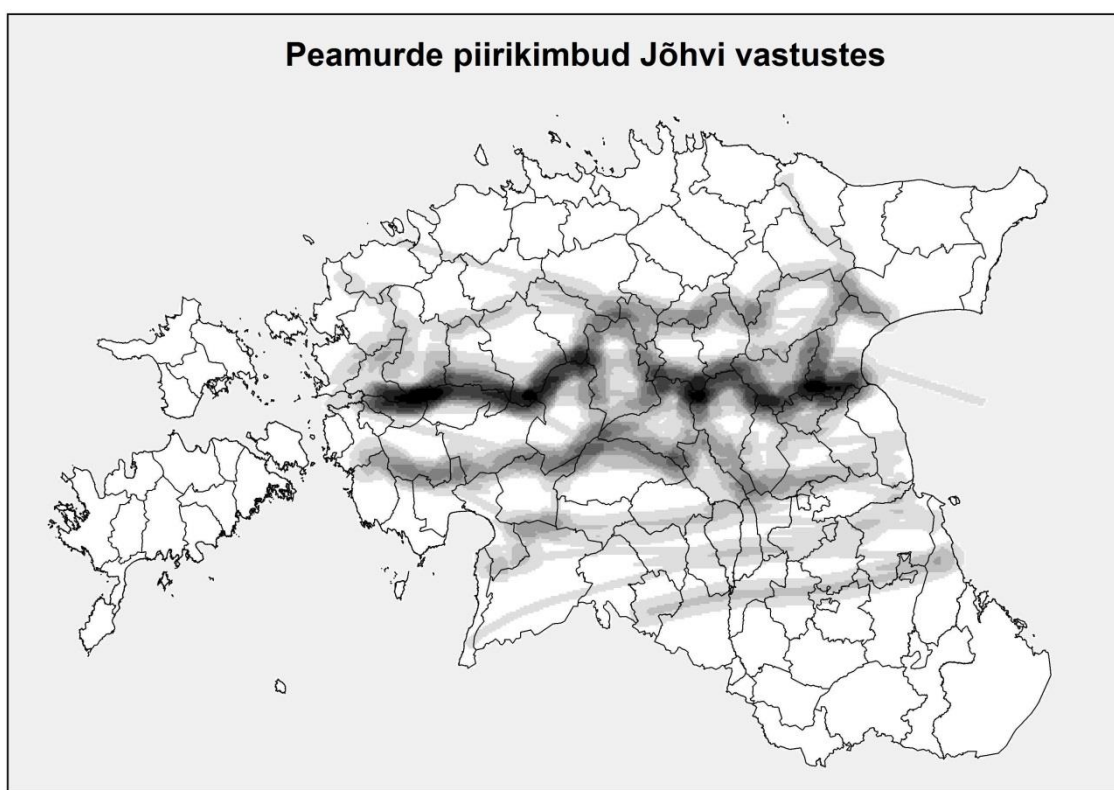
Peamurdepiiri vastuseid analüüsin kahel viisil. Esiteks kasutan sama joontetiheduse vahendit, et leida need piirkonnad, kuhu kõige rohkem piirikimpe tekkis. Teiseks kasutan tööriista *Linear Directional Mean*. See tööriist joonistab kaardile uue joone lähtuvalt kõigi sisendjoonte keskpunkti, suuna (algus- ja lõpp-punkti) ning pikkus keskmisest (How... 2015). Esimene analüüsivahend on pigem piirkonnasiseseks üldistamiseks, teine aga piirkondade vaheliseks võrdlemiseks.

Kuressaare piirikimbud on kujutatud kaardil 21. Nagu näha on kõige tihedam kimp Eesti keskel. Tihedamat koondumist on märgata ka Tori, Kõpu, Suure-Jaani ja Pilistvere kihelkonna lõunapiiril. Kesk-Eesti murdekimpu koondub ligikaudu 37% märgitud piiridest. Nimetatud teise tihedamasse kimpu koondub umbes 15% piiridest.

Kaart 21. Peamurde piirikimbud Kuressaare vastustes

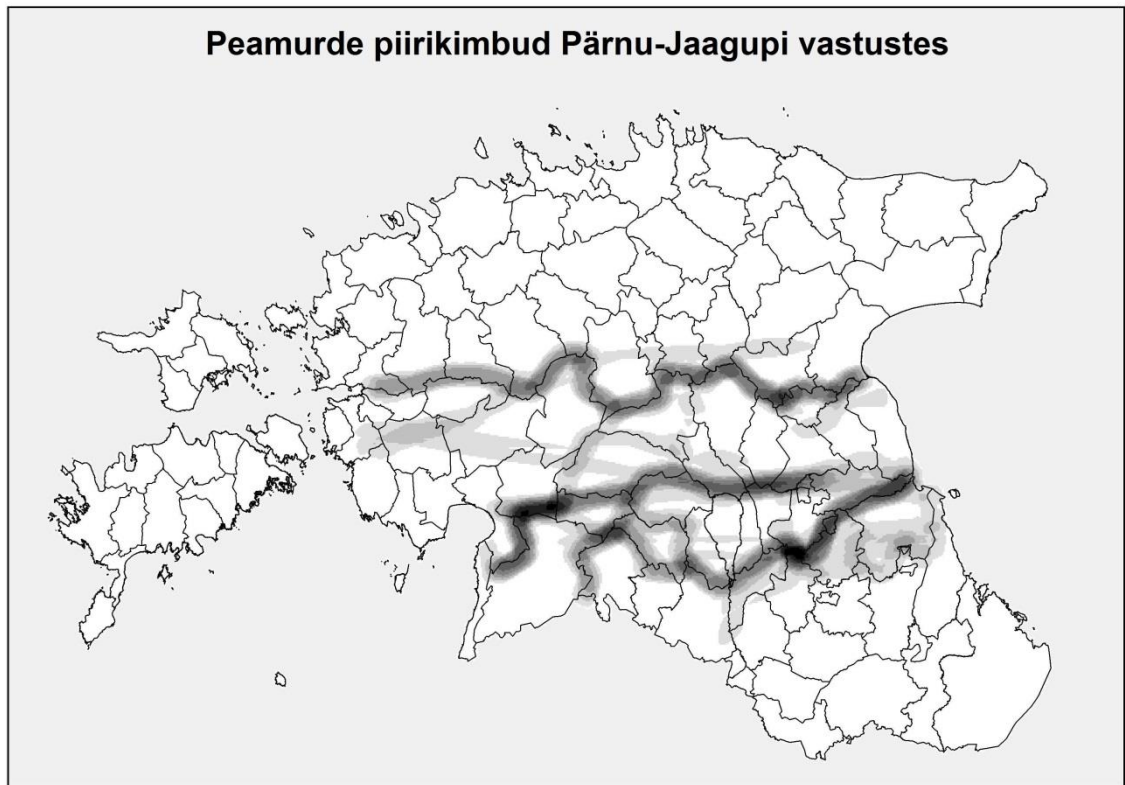
Jõhvi piirikimbud on kujutatud kaardil 22. Sarnaselt Kuressaare vastustega on Jõhvi vastusteski kõige tihedam kimp Eesti keskel. Sellesse Kesk-Eesti kimpu koondub ligikaudu 30% piiridest. Tihedamaid kimpe on märgata veel ka Mihkli, Pärnu-Jaagupi, Vändra, Pilistvere, Põltsamaa, Kursi ja Äksi kihelkonna lõunapiiril ning Kose, Anna, Järva-Jaani, Väike-Maarja ja Iisaku kihelkonna lõunapiiril. Mõlemasse viimasesse kimpu koondub umbes 13% piiridest.

Kaart 22. Peamurde piirikimbud Jõhvi vastustes

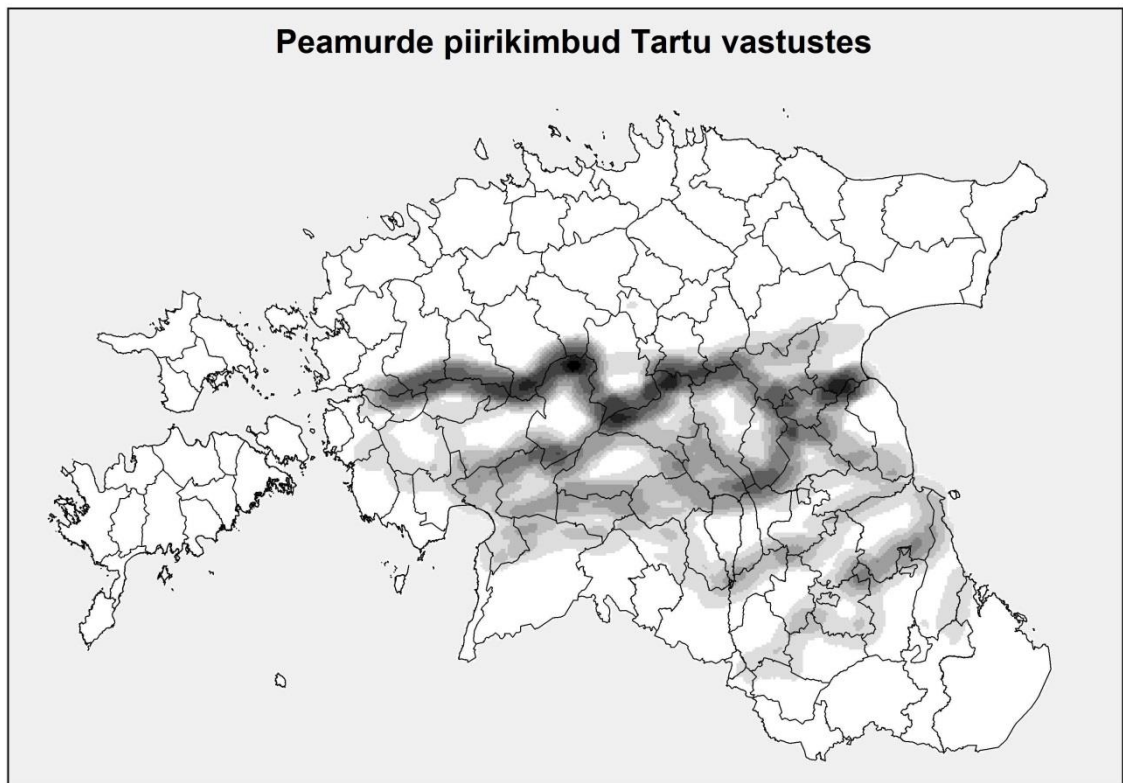
Pärnu-Jaagupi piirikimpude kaardil 23 on sarnane eelnevatega see, et üks tihedamaid kimpe on Kesk-Eestis. Sinna koondub ligikaudu 21% piiridest. Erinev on aga see, et samaväärse tihedusega kimp on ka Lõuna-Eestis, kuhu samuti koondub umbes 21% piiridest. See lõunapoolsem kimp algab Halliste kihelkonna lääne- ja põhjapiiril ning kulgeb mööda Karksi, Helme, Rõngu, Otepää, Kambja ja Võnnu kihelkonna põhjapiiri.

Nende kahe vahel on ka märgata hõredamat kimpu. Sellele koondub küll umbes 27% piiridest, kuid siiski pole see kimp nii ühtlaselt tihe nagu teised kaks.

Kaart 23. Peamurde piirikimbud Pärnu-Jaagupi vastustes

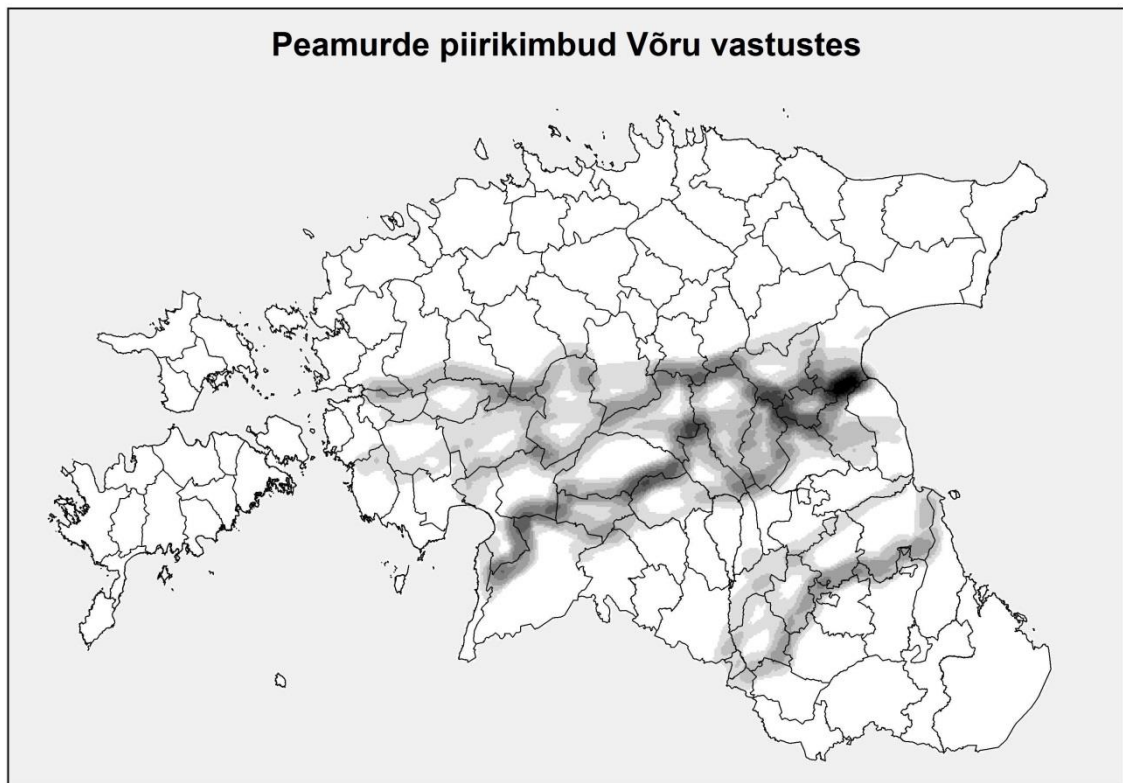
Tartu piirikimbud on kujutatud kaardil 24. Tihe kimp moodustab taas Kesk-Eestis, kus koondub umbes 23% märgitud piiridest. Kesk-Eesti kimbu ja Võrtsjärve vahele jääb mitmeid tihedamaid ja hõredamaid kimpe, millest väga selgelt joont või koondumist välja ei joonistu. Tihedamad koondumised on Tori kihelkonna põhjapiiril ja Kursi kihelkonna lõunapiiril. Teistest eristub vaid kimp, mis tekib Võru murdeala piiril, ent see on üsnagi hõre.

Kaart 24. Peamurde piirikimbud Tartu vastustes

Võru piirikimpude kaardilt 25 on näha, et erinevalt eelnevatest piirkondadest, ei koondunud Kesk-Eestisse piirid nii tihedalt (umbes 12% piiridest). Kuigi on näha, et Peipsi järve ääres ning Palamuse ja Laiuse ning Põltsamaa kihelkonna põhjapiiril on tihedamaid kimpe. Sellest tihedam kimp algab Saarde kihelkonna lääne- ja põhjapiirilt, kulgeb mööda Kõpu, Viljandi ja Kolga-Jaani kihelkonda ning ühineb teiste kimpudega idapoolsete kihelkondade juures. Umbes 24% piiridest koondub sellesse kimpu. Sarnaselt Tartuga on näha kimpu Võru murde keeleteaduslikul piiril. Võru vastustes on aga see kimp tihedam. Sellele alale koondub ligikaudu 9% märgitud piiridest.

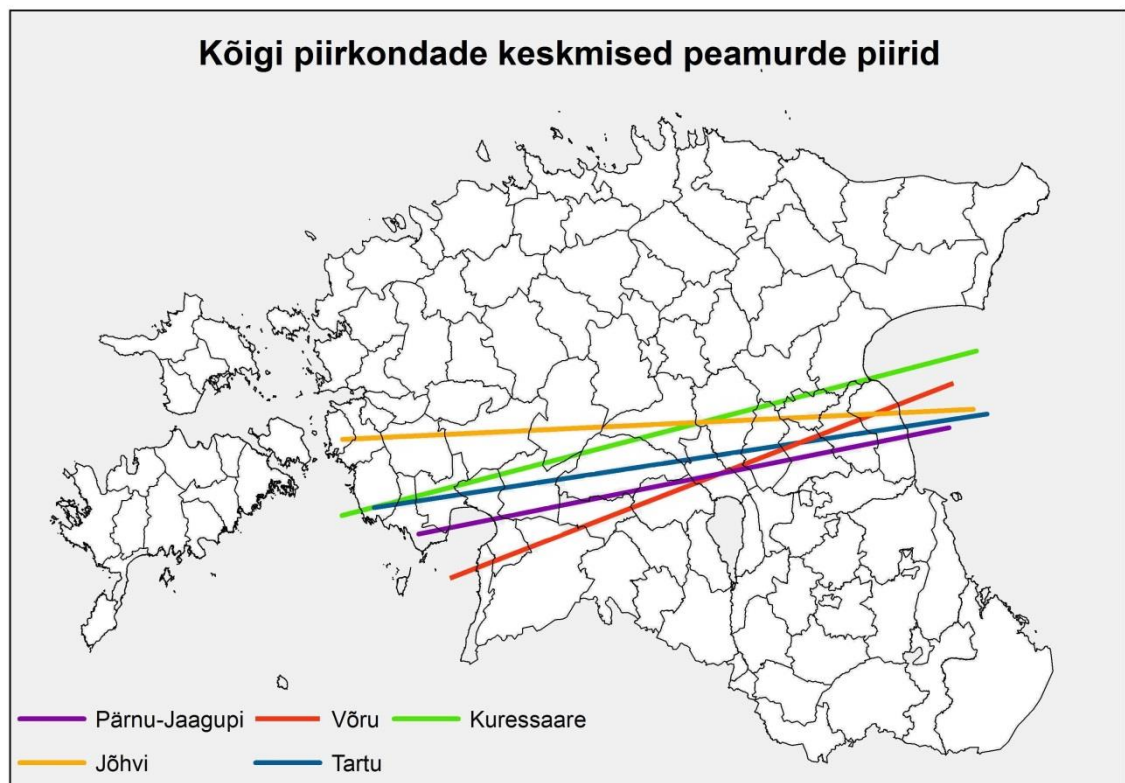

Kaart 25. Peamurde piirikimbud Võru vastustes

Kuigi kimpude paiknemine erines piirkonniti päris palju, oli Kesk-Eestis alati üks tihedamaid kimpe. Kuna õpilastel ei palutud piiride märkimist seletada, võib vaid oletada, miks paljud sinna peamurdepiiri märkisid. Kõige triviaalsem seletus on teadmatus: kuna Eesti geograafiline keskpunkt asub umbes samal joonel, on õpilased mandri kaheks võrdseks osaks püüdnud jagada. Samas võib seda ka analüüsida kui mõne teise piiriga (nt muistse Eesti- ja Liivimaa piiriga) sidumist, nagu olen seda analüüsinud bakalaureusetöös. Siiski tuleb tõdeda, et täit tõe praeguse andmekogumisviisiga teada ei saa.

Selgemaks võrdlemiseks oleks parem leida iga piirkonna piiride keskmised, nii suunalt, pikkuselt kui ka asukohalt. Selleks kasutasin juba mainitud tööriista Linear Directional Mean. Kaardil 26 on kujutatud kõigi piirkondade keskmised jooned.

Kaart 26. Kõigi piirkondade keskmised peamurde piirid

Nagu kaart 26 näitab, asetsevad need keskmised üksteisele vägagi lähedal. Et analüüs ei jääks liialt visuaalselt hinnanguliseks, on oluline arvutada välja nende piiride keskmine kaugus keeleteaduslikust peamurdepiirist (vt tabel 8).

Tabel 8. Piirkondade keskmiste peamurdepiiride kaugus keeleteaduslikust peamurdepiirist

Piirkond	Keskmine kaugus keeleteaduslikust peamurdepiirist (km)
Kuressaare	32,4
Jõhvi	31,6
Pärnu-Jaagupi	12,6
Tartu	19,2
Võru	12,0

Tulemused on mõneti sarnased murdealade analüüsiga: Tartu ja Pärnu-Jaagupi tulemuste puhul ei ole kaugus peamurdepiirist mõjuriks. Absoluutset pöördvõrdelist suhet kauguse ja teadmise vahel ei ole siingi, kuid mingid tendentsid siiski on. Hüpoteesiga kooskõlas on see, et Kuressaare ja Jõhvi keskmine peamurdepiir on võrreldes teiste piirkondadega keelteaduslikust peamurdepiirist kõige kaugemal. Hüpoteesi lükkab aga ümber see, et Tartu õpilaste tulemus on suurem kui Pärnu-Jaagupi ja Võru õpilaste oma. Lisaks kaugustele tuleks analüüsida ka keskmist nurka või suunda. Kuressaare ja Jõhvi tulemus on kauguselt vägagi lähedane, ent suuna poolest sootuks erinev. Lähtudes suunast, on Kuressaare keskmine peamurdepiir täpsem, kuna keelteaduslik peamurdepiirgi on tõusev. Pärnu-Jaagupi ja Tartu keskmised piirid on suunalt ja kauguselt üsnagi lähedased, kuid Pärnu-Jaagupi keskmine on siiski keelteadusliku peamurdepiiriga paremas vastavuses. Võru keskmine peamurdepiir on aga kõige lähedasem keelteaduslikule peamurdepiirile, seda nii suunalt kui ka kauguselt. Seega võttes arvesse nii suunda kui ka kaugust, ei pea magistritöö hüpotees paika.

Peamurdepiiri ülesande tulemustest näha, et Pärnu on Pärnu-Jaagupi üldistatud kujutluskaardil oma lõunaeeetilise piirilinna staatuse säilitanud (vrd Pajusalu jt 2012). Ainult Võru õpilased ei pea Pärnut lõunaeeetiliseks. Tartu on seevastu kõigi piirkondade üldistatud kujutluskaardil kindlalt lõunaeeetiline ning on seega oma piirilinna staatuse minetanud.

Peamurdepiiri ülesande puhulgi tuleks analüüsida administratiiv- ja murdepiiride vahekorda. Kuressaares, Pärnu-Jaagupis, Tartus ja Võrus märkis peaaegu iga teine ning Jõhvis umbes iga kolmas õpilane peamurdepiiri mööda kihelkonnapiire. Seega märkimisväärselt rohkem kui murdealade ülesandes, mistap võib oletada, et administratiiv- ja murdepiiride seos on peamurrete liigenduses suuremale hulgale õpilastest olulisem kui murdealade piiritlemisel.

Kokkuvõte

Magistritöö esimene eesmärk oli uurida, milliseid keelevälisele teguritele on keeleteadlased või lihtsalt keelehuvilised autorid toetunud, kui nad on Eesti murdeid liigendanud. Selgus, et neid tegureid on kaks: looduslikud tõkked ja halduspiirid. Näiteid looduslike tõkete (metsad, sood, veekogud) kohta oli erinevates allikates vähem ning enamasti põhjendasid autorid nende abil murdeerinevuste kujunemist. Rohkem oli murdepiiride üldistamist halduspiiride järgi. Mitmelgi korral oli just läänemurde alal murdepiire, mis autorite sõnul langevad kokku ajalooliste halduspiiridega. Uuemates uurimustes on suuresti vaid lõunaeesti murdeid liigendada kõnelejate enesemääratluse järgi.

Rahvaloenduse etnodialektoloogilisest analüüsist selgus, et nii murdeid kui ka murrakuid märgiti rohkem Eesti äärealadel, eemal suurematest ühiskeelsetest keskustest. Enamikke kohamurrakuid oli vähemalt korra märgitud. Rohkem murdeoskust märkinud püsielanikke oli Saaremaal, Hiiumaal ja Lõuna-Eestis. Kesk-, Lääne-, Põhja- ja Ida-Eestis jäi murdeoskust märkinute osakaal enamasti alla 10% ning sageli olid just sisserännanud Võru murde kõnelejad need, kes rahvaloenduse murdeküsimusele vastasid. Lõunaeesti murretest nende traditsioonilises piirkonnas märgiti kõige vähem Tartu murret. Märksa enam nimetasid inimesed traditsioonilise Tartu murde alal Võru murret. Ühtpidi võib ka siin tõdeda Võru murde kõnelejate rännet, kuid niisamuti võib olla tegu Võru murde nimetuse levikuga, mis on enamjaolt omandanud mõjukama positsiooni Tartu murde asemel.

Kuna vastaja keelt rahvaloenduse metoodika ei uurinud, tuleb murrete kõnelejatest rääkida tinglikult ning pidada selle küsitluse tulemusi pigem tahtlikuks murdeliseks enesemääratluseks. See peegeldus ka murdeküsimuse vabavastustes, kus vahel märgiti murdeid küla täpsusega ning vahel ajalooliselt pejoratiivse nimega, mis on tänapäeval saanud uue kohaliku identiteedi tunnuse.

Kujutluskaartide katse vastuste analüüsist selgus, et kaugus murdest siiski mõjutab seda, kui palju inimene sellest teab, kuid ei näi päris kehtivat saarte ja Võru murde puhul. Need kaks olid igas piirkonnas enim märgitud murded, seega pärineb õpilaste teadmised nende kohta mujalt kui ainult vahetust kokkupuutest. Kuna magistriritöö ainetik ei luba detailset analüüsi selle kohta, kust õpilased murrete kohta infot saavad, siis pole võimalik neid põhjusi eristada. Eeldada siiski võib, et infot saarte ja Võru murde kohta on õpilased saanud vahendatult. Küll aga mõjutas elukoht seda, kuivõrd vastavuses olid õpilaste märgitud Võru ja saarte murde asukoht Võru ja saarte murde paiknemisega keeleteaduslikul murdekaardil. Saaremaa õpilased märkisid Võru murde üldiselt väiksemaks, kui see keeleteaduslikult on põhjendatud. Mandri-Eesti õpilaste vastustes ei olnud nii olulist erinevust Võru murdeala suuruses. Peaaegu iga piirkonna õpilased märkisid, et saarte murret kõneldakse vaid Saaremaal. Ainult Võru õpilased märkisid ka Muhu saartemurdeliseks. Kuna Võru õpilased märkisid keskmiselt kõige rohkem (ja ka küllaltki ühtlaselt standardhälbe põhjal) traditsioonilisi murdeid ja murrakuid, siis võib oletada, et Võru õpilased tunnevad keeleteaduslikku murdeliigendust teiste uuritud piirkondade õpilastest paremini.

Administratiiv- ja katseisikute märgitud murdepiiride kattuvus väike: erinevalt näiteks enamikest keeleteaduslikest liigendustest ei märkinud valdav osa õpilasi murdepiire täpselt kihelkonnapiiride järgi. Üldiselt ei nimetanud õpilased murdeid ka maakondade või muu haldusüksuse järgi, v.a siis, kui haldusüksusel oli sama nimi, mis murdel. Õpilaste kujutluskaardid erinesid keeleteaduslikest murdeliigendustest sellegi poolest, et enamasti ei püüdnud katseisikut Eestit katta murdekontiinumiga: murded justkui keelesaared ühiskeelse Eesti äärtes. Kuna aluskaardil polnud jõgesid, soid või metsasid, siis on keeruline öelda, kas ja mil määral õpilaste murdetaju need looduslikud tõkked mõjutavad.

Kui vaadata iga piirkonna teisi enim märgitud murdeid peale Võru ja saarte, siis tuleb elukoha mõju murdetajule selgemini ilmsiks. Nii näiteks märkisid Lääne-Eesti õpilased rohkem saarte murrakuid, Lõuna-Eesti õpilased aga Mulgi ja Setu murret ning Kirde-Eesti õpilased idamurret. Analüüsis ilmnesid mõned erinevused tava- ja teaduskeele mõistestikus: murde ja murraku eristamine, idamurde asukoht, mille Jõhvi õpilased märkisid hoopis Ida-Virumaale.

Peamurdepiiride katsest selgus, et magistritöö hüpotees ei pea siin paika: elukoha lähedus peamurdepiirile ei tähendanud alati, et õpilased seda paremini tunnevad. Kõige suurem erinevus oli Kuressaare ja Jõhvi ning Pärnu-Jaagupi, Tartu ja Võru vastuste vahel. Kuressaare ja Jõhvi keskmise peamurdepiiri kaugus keeleteaduslikust peamurdepiirist oli üsnagi lähedane, kuid erines nurga poolest. Pigem võib Kuressaare õpilaste keskmist peamurdepiiri keeleteaduslikule peamurdepiirile vastavamaks lugeda. Pärnu-Jaagupi õpilaste keskmine peamurdepiir oli keeleteaduslikule piirile lähemal kui Tartu õpilaste keskmine peamurdepiir. Kõige lähemal keeleteaduslikule peamurdepiirile oli Võru õpilaste keskmine peamurdepiir. Seda nii kauguse kui ka läänest itta tõusva suuna poolest. Seega on kauguse ja teadmise pöördvõrdelist seost mõneti märgata, kui võrrelda Kuressaare ja Jõhvi õpilaste vastuseid teiste piirkondade õpilaste vastustega.

Piirikimpe uurides selgus, et igas piirkonnas tekkis selgem ja tugevam kimp Kesk-Eestisse. Selle kimbu seost mõne teise piiriga võib paraku ainult oletada, sest praegune andmestik kindlatele põhjendustele ei osuta. Iga piirkonna vastustes oli teisigi sama või lähedase tihedusega piirikimpe. Mõnikord eristusid need selgemini, teinekord mitte. Märkimisväärsed on näiteks kaks tugevat kimpu Pärnu-Jaagupi vastustes, mis olid keeleteaduslikule peamurdepiirile vägagi sarnased. Üks kimp Võru vastustes sarnanes aga keeleteadusliku Võru murde piiriga. Tulemuste põhjal näib, et üks osa Pärnu-Jaagupi õpilastest tunneb peamurdepiiri üsnagi hästi, kuigi Lõuna-Eesti teisi murdeid nii kaalukalt üldistuses võib-olla esile ei kerkinud. Teine näide aga peegeldab tänapäevast murdeolukorda, kus Võru (ja Setu) murre ongi suuresti ainsad elujõulisemad lõunaeesti mured.

Kujutluskaartide eesmärk on uurida, kuidas ja mille abil inimene ümbritsevas keskkonnas orienteerub, kuidas ta maastikku liigendab. Prestoni kujutluskaardiülesande abil saab hästi üldistada ja visualiseerida neid orientiire, mille abil inimene murdemaastiku liigendab. Niisiis on selle deskriptiivne väärtus suur, ent nõrgad küljed on vähesed võimalused ilma teisi meetodeid kaasamata uurida seletusi, põhjendusi ja stiimuleid. Magistritöö teoreetilises osas ka mainisin mõnda viisi, kuidas seda meetodit on püütud täiendada: intervjuu, helikatkendite järgi murrete määramine, murdekeele imiteerimine. Mõistagi on võimalus suurendada kujutluskaardi detailsust: valida juurde veel vastajaid või keskenduda ühele väiksemale piirkonnale (nt maakond). Siiski

tundub, et piirkondade kujutluskaartide üldistused on alles esimene samm tavakõnelejate murdetaju süvenemisse ning geograafilisele eristamisele peaks järgnema täpsem keeletaju uurimine.

Kirjandus

Alajõe... = Alajõe vald; http://entsyklopeedia.ee/artikkel/alaj%C3%B5e_vald. Vaadatud 26.08.2015.

Antso, Siim 2012. Etnodialektoloogiline uurimus õpilaste murdetundmisest.

Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Ariste, Paul 1965. Ülevaade hiiu murretest. Sõna sõna kõrvale. Paul Ariste teaduslikust tegevusest. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

Assmuth, Laura 2005. Meie ja "teised" : perifeeria identiteedid. – Piirikultuuriq ja -keeleq: konvõrents Kurgjärvel, 21.-23. rehekuu 2004 = Piirikultuurid ja keeled. Võru: Võro Instituudi Toimõndusõq.

Bell, Scott, Jace Iong 2011. Sketch mapping and Geographic Knowledge: What Role for Drawing Ability? – Understanding and Processing Sketch Maps: Proceedings of the COSIT 2011 Workshop. Ed. by J. Wang, K. Broelemann, M. Chipofya, A. Schwering, J.O. Wallgrun. Amsterdam: IOS Press.

Braber, Natalie 2015. Language perception in the East Midlands in England. – English Today. Vol. 31. Iss. 1, 16–26.

DHG = Dictionary of Human Geography 2013. Ed. by Noel Castree, Rob Kitchin, Alisdair Rogers. Oxford: Oxford University Press.

Downs Roger M., David Stea 1973. Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. - Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior. Ed. by Downs, Roger M., David Stea. New Jersey: Transaction Publishers.

Ehasalu jt = Ehasalu, Epp, Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo 1997. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik. Tartu: Tartu Ülikool.

Eichenbaum, Külli, Kadri Koreinik 2007. Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil. Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal. Võru: Võro Instituudi Toimõndusõq.

Fought, Carmen 2002. California Students' Perceptions of, You Know, Regions and Dialects? In Long, Daniel (ed.) Handbook of Perceptual Dialectology, Volume 2.

Philadelphia, PA, USA: John Benjamins Publishing Company, 113–134.

Göseken, Heinrich 1660. Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Auführung zur Öhstnischen Sprache. Reval.

How... = How Linear Directional Mean (Spatial Statistics) works;

http://resources.esri.com/help/9.3/arcgisdesktop/com/gp_toolref/spatial_statistics_tools/how_linear_directional_mean_spatial_statistics_works.htm. Vaadatud 26.08.2015.

Hupel, August Wilhelm 1780. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalsche und der dörptschen, nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga und Leipzig.

Hupel, August Wilhelm 1818. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalsche und der dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau.

Isikuankeet = Rahva ja eluruumide loendus 2011. Isikuankeet;

<http://www.stat.ee/public/files/aruandevormid/2011/30001140811.pdf?t=1440622576>. Vaadatud 26.08.2015.

Jääts, Indrek 2013. LUGEGE MEID ÜLE! Kagu-Eesti etnoregionalistlikud liikumised ja viimane rahvaloendus. – Akadeemia 6, 1077–1110.

Jõhvi... = JÕHVI VALLA STATISTILISED ANDMED SEISUGA 31.12.2011;

http://www.johvi.ee/sites/default/files/failid/statistika/statistika_2011_12_31.pdf. Vaadatud 26.08.2015.

Kahula... = Kahula; <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/kahula1>. Vaadatud 26.08.2015.

Kask, Arnold 1962. Eesti murretest. – Kodumurre 3–4, 8–28 .

Kask, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn: Valgus.

Keda... = Keda loendusel küsitakse? <http://www.stat.ee/56648>. Vaadatud 26.08.2015.

Kohaliku... = Kohaliku keelekuju, murde või murraku oskus; <http://www.stat.ee/58961>. Vaadatud 26.08.2015.

Kokkuvõte... = Kokkuvõte Eesti 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse (REL 2011) käigust; <http://www.stat.ee/dokumendid/76666>. Vaadatud 26.08.2015.

Kommel, Kutt 2013. Eesti murded rahvaloenduse andmetel. – Pilte rahvaloendusest. Census snapshots. Toim. T. Rosenberg. Tallinn: Eesti Statistika.

- Koreinik, Kadri, Pajusalu, Karl 2007.** Language naming practices and linguistic identity in south-easter Estonia. – *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 4. Toim. Rogier Blokland, Cornelius Hasselblatt. Maastricht: Shaker Publishing, 192–205.
- Koreini, Kadri, Tõnu Tender 2013.** Eesti keeltest rahvaloendusel. – *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 59. Toimetaja Mati Erelt, lk 77–102.
- Koreinik, Kadri 2015a.** Võru keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte. Tartu: Tartu Ülikool.
- Koreinik, Kadri 2015b.** Setu keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte. Tartu: Tartu Ülikool.
- Ladegaard, Hans 2006.** Review of Handbook of Perceptual Dialectology (Volume 2). – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Vol. 27. Issue. 2, 177–179.
- Lameli jt = Lameli, Alfred, Christoph Purschke & Roland Kehrein 2008.** – *Stimulus und Kognition. Zur Aktivierung mentaler Raumbilder*. *Linguistik Online* 35(3), 55–86.
- Montgomery, Chris, Stoeckle, Philipp. 2013.** Geographic information systems and perceptual dialectology: a method for processing draw-a-map data. – *Journal of Linguistic Geography* 1, 52–58.
- Murray, Debra, Christopher Spencer 1979.** Individual Differences in the Drawing of Cognitive Maps: The Effects of Geographical Mobility, Strength of Mental Imagery and Basic Graphic Ability. – *Transactions of the Institute of British Geographers*. Vol. 4, No. 3, 385–391.
- Niedzielski, Nancy A., Preston, Dennis R. 2000.** *Folk linguistics*. New York, Berlin. Mouton de Gruyter.
- Pajusalu, Karl 1999.** Eesti murded ja murderühmad. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 43. Tartu: Emakeele Selts, 64–98.
- Pajusalu jt 2009 = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009.** Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu jt 2012 = Pajusalu, Karl, Tiit-Rein Viitso, Péter Pomozi, Dezső Juhasz 2012.** Sociolinguistic Comparison of the Development of Estonian and Hungarian Dialect Areas. – *Linguistica Uralica*. Issue. 4, 241–264.
- Peipsiääre... = Peipsiääre vald;**
http://entsyklopeedia.ee/artikkel/peipsi%C3%A4%C3%A4re_vald. Vaadatud

26.08.2015.

Piirissaare... = Piirissaare vald; <http://www.piiirissaare.ee/?lang=ee>. Vaadatud

26.08.2015.

Preston, Dennis R. 1989. Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics. Dordrecht: Foris Publications.

Presto, Dennis R. 1999. Introduction. In Preston, Dennis R. (ed.) Handbook of Perceptual Dialectology, Volume 1. Philadelphia, PA, USA: John Benjamins, xxiiixxxix.

Saaberk, Albert 1917. Vigala murde peajooned. Helsingi: Soome Kirjanduse Selts.

Saareste, Albert 1932. Eesti keeleala murdelisest liigendusest. – Eesti Keel 1–2, 17–41.

Saareste, Andrus 1937. Tähelepanuks murdeuurijaile. – Eesti Keel 3, 92– 93.

Saareste, Andrus 1955. Väike eesti murdeatlas. Uppsala.

Suurna, Ranel, Eveli Sisask 2010. GIS ja kartograafia alused. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.

Wiedemann, Johann Ferdinand 2011. Eesti keele grammatika. Tõlk. Heli Laanekask. Toim. Ellen Niit. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

Perception of local Estonian dialects. Summary

This Master's thesis has three objectives. Firstly, it aims at describing the use of extralinguistic factors in earlier divisions of Estonian dialects based on historical records and texts of linguistics. Although most of the major Estonian dialect divisions are said to be of morphological and phonetic differences, there are some examples where the distribution of dialects is generalised using extralinguistic factors.

The second aim is to analyse the results of the 2011 census on self-reported dialect use from an ethnodialectological perspective. In the 2011 census people were asked if they spoke any dialects or varieties different from Standard Estonian and if so what dialects do they speak. Respondents were asked to select the best possible answer from the list of seven or reply to the open-ended question. Using this self-determination data I analyse and visualise the distribution of Estonian dialects. Later I will compare these findings to the experimental data of the thesis.

The third and the experimental part is the analysis of students' perception of dialects by using the mental maps technique. Mental maps allow the analysis of how a person (or a group of people) represent and organise the surrounding world. Mental maps can be drawn on various subjects. Based on the methodology of Dennis R. Preston I try to determine which Estonian dialects students are familiar with and how they place them on a contour map with parish outlines and cities marked. Upper secondary students from five schools, selected from different Estonian regions, were also asked to draw the North-South dialect boundary between the main division of Estonian dialects. According to the hypothesis the closer a person lives to a dialect area or boundary, the better he/she should know the boundaries. I do not differentiate any other factor than the respondent's residence. To analyse mental maps I use ArcGIS software similar to one what was used by Montgomery and Stoeckle (2013) and construct aggregated mental maps.

The extralinguistic factors in earlier Estonian dialect divisions fall mostly into two categories: dialect boundaries coinciding with either administrative boundaries or natural obstacles. The first division is more common and used quite often when describing western dialects. The reason behind this division is most likely due to the historical Livonian-Estonian boundary that was not drawn according to language differences. As a result in time new secondary differences started to emerge on either side. Natural obstacles (such physical boundaries like rivers, lakes, valleys), on the other hand, are commonly used to describe the development of dialects only (i.e. how by hindering people's movement those obstacles contributed to discontinuities in communication and the development of local dialects).

As the census cannot really show whether a person actually speaks a dialect or not, the data should be interpreted as a form of ideological self-determination. The ethodialectological analysis of the 2011 census data revealed that residents of Estonian peripheris (the South-East and western islands Saaremaa and Hiiumaa) marked local dialects more often. In other parts of Estonia less than the tenth of respondents reported speaking some dialect. The Võru dialect was one of the top most selected one in many areas. Most of the smaller local dialects were named at least once even in parishes where less than 10% of respondents marked a dialect.

The analysis of the mental maps experiment revealed that the distance of the students' residence from a dialect area or boundary actually does affect their perception of it with the exception of the Võru and island dialects. The latter varieties are probably better known because of their reputation and presence in media when it comes to dialects. A distinct local identity has been attributed to both of those areas that have been intentionally cultivated. Nevertheless differences can be found in the mapping of those two dialects. Students from Saaremaa marked the Võru dialect area smaller than it is known from dialectology. Mainland students marked the Võru dialect to be bigger and there were no big noticeable dissimilarities between them.

When analysing other dialects that the students marked more often local differences in the perception of dialects emerged. For example, students from the western Estonia marked different island dialects more commonly than others. Similarly, students from southern and eastern Estonia marked the Mulgi and Setu dialects and the eastern

dialects, respectively, more commonly. Students from eastern Estonia marked the eastern dialect more commonly. It should be noted, however, that the perception of the students' eastern dialect was very different from the dialectological knowledge. For further details additional experiments should be conducted.

The analysis of the experiment with mapping the North-South dialect boundary proved the falseness of the hypothesis: living closer to that particular dialect boundary does not entail more accurate perception of it. Thus other factors seem to influence this perception more. What these factors might be is a matter of speculation at the moment. In every location there were quite a few students who marked the North-South dialect boundary to central Estonia and divided thus the territory into two seemingly equal parts. One possible explanation can be the lack of knowledge on linguistics dialect divisions. However, students could also have deliberately or unintentionally, associated the dialect boundary with the Livonian-Estonian boundary.

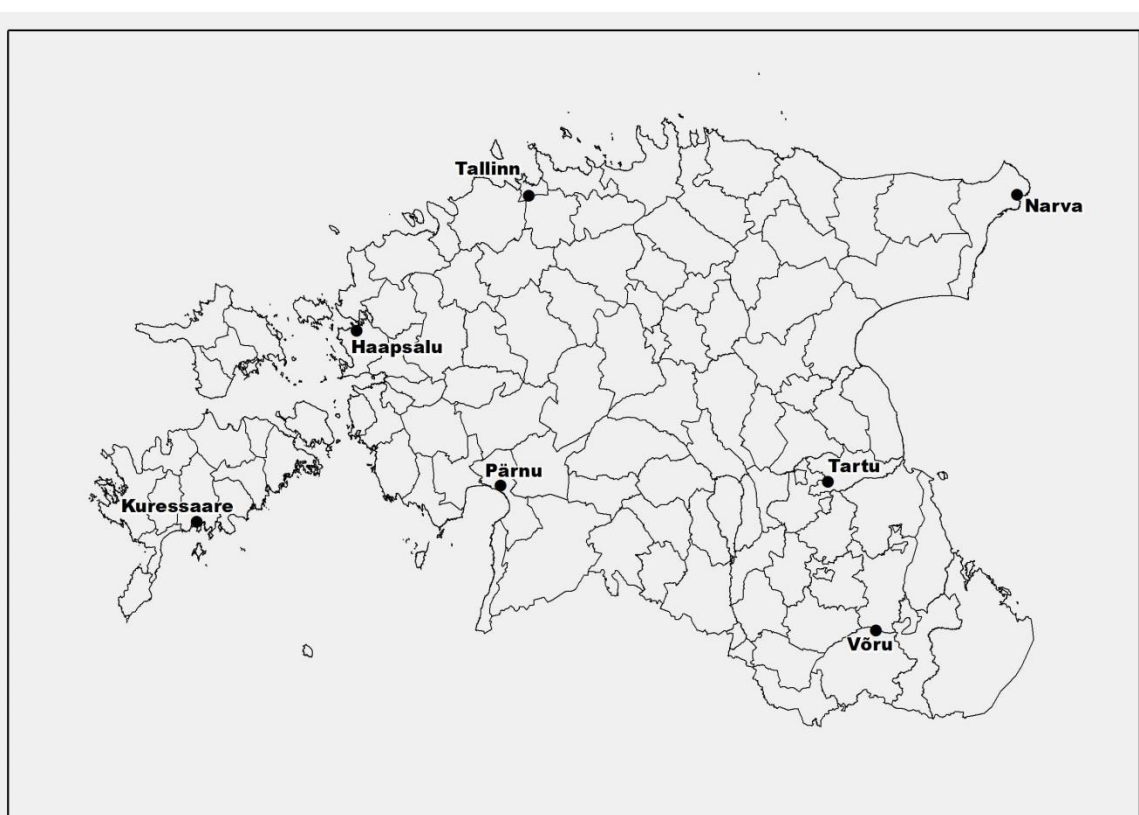
This thesis is a first extensive ethnodialectological research on Estonian dialects. Constructing mental maps is, however, only a stepping stone into more detailed analysis. As Preston (1999) himself noted, further research should incorporate more methods and focus on the stimuli that affect the perception of dialects, whether it be in the form of interviews or experimental methods such as the inclusion of sound samples or dialect imitation.

Lisa 1. Küsitlusankeet

Sünniaasta:

Elukoht:

Emakeel:

1. Palun märkige kaardile põhja- ja lõunaeeesti murdepiir (kustmaalt lõpeb põhjaeeesti murre ja algab lõunaeeesti murre). Palun tähistage see piir P-tähega.
2. Palun märkige kaardile teisedki murdealad, mida Te teate, ning nimetage need.

Suur tänu abi eest!

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Siim Antso

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
“Etnodialektoloogiline uurimus Eesti murdealadest”,

mille juhendajad on Karl Pajusalu ja Kadri Koreinik,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil,
sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse
tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu,
sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja
lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Pärnus, 22.09.2015